

בית בנסת במזרח

מנחם
ביץ

אישני חתונה אדם "שלישי" ז'אוס
האישני - אשני ע"י האישני בחזרה
האישני -

האישני

חוברת זו היא תדפיס מתוך ספר זכרון של קהילת
בז'אני בגליציה המזרחית של פולין, הנקרא "בז'אני
נריוב והסביבה — תולדות קהילות שנחרבו".

מחברת זו הודפסו 400 עותקים נפרדים.

מספר עותק זה הוא 48

בר כנסת מדינת

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2023

מנחם ביץ

בז'אני תכנית מרכז העיר ובתי הכנסת

- 1 — THE BIG SYNAGOGUE
- 2 — BEIT HAMIDRASH "HABANUI"
- 3 — STRETINER KLOIS
- 4 — ROZLOWER KLOIS
- 5 — BEIT HAMIDRASH OF THE "HAZAN"
- 6 — TSCHORTKOWER KLOIS
- 7 — BEIT HAMIDRASH — RABI JUDEL
- 8 — POTIKER KLOIS
- 9 — JAD-CHARUZIM — SYNAGOGUE
- 10 — RABI MENDELE — SYNAGOGUE
- 11 — JAIR'S KLOIS

- 1 — בית הכנסת הגדול
- 2 — בית המדרש "הבנוי"
- 3 — סטריטנר קלויז
- 4 — רוזלובר קלויז
- 5 — בית המדרש של "החזן"
- 6 — צ'ורטקובר קלויז
- 7 — בית המדרש של רבי יודל
- 8 — פוטיקר קלויז
- 9 — בית הכנסת "יד חרוצים"
- 10 — בית הכנסת של רבי מנדלה
- 11 — בית הכנסת יאיר

קרוב לארבעים שנה עברו מיום פרוץ
מלחמת העולם השנייה, היום שממנו והלאה
הפסיקו בתי הכנסת בבז'ני לשמש את
קהל מאמיניהם.

כבר ביום הראשון של המלחמה, עם כניסת
הזרם האדיר של הפליטים, שנהרו לעירתנו,
הפכו בתי התפילה למשכנות עוני וסבל.
זעקה גדולה קמה בין תושבי העיר, ולמרות
ההשתדלויות למיניהן לא מצאו פרנסי
העיר וגבאיה דרך למנוע פלישת פליטים
לרוב בתי כנסת. עשרות משפחות של
יהודים, לאו דוקא עניים, השתכנו בהם
באופן זמני, אך הפכו שיכונם זה לקבוע,
וע"י זה חרצו את גורל בתי הכנסת לחדול
להתקיים כמקומות תפילה. רק שני בתי
תפילה: בית הכנסת הגדול ובית המדרש
של רבי יודל נשארו חפשיים מדיירים
ושימשו את הקהל שנתיים נוספות —
1939—1941 כבתי תפילה. עם פלישת הצורר
הנאצי הושלם חורבנם של 11 בתי הכנסת
של העיר, שאותם רצוני להנציח בחיבור
זה. הכאב על החורבן, הנוסטלגיה על
היקר, שלא ישוב לעולמים, הניעו אותי
לתרום לפחות מן המועט האפשרי היום
להנצחת המורשה והזכרון של הקדוש
והיקר שנכחד. כאדריכל, והודות לזכרוני,
התחלתי לתרגם את צלליות המבנים
השמורות איתי לתכניות ולתאורים. כמקור
רות להגשמת התכניות שימשו מפת העיר,
שיחות עם מתפללים וספרים על בז'יאני
בשפה הפולנית כמו כן הסתמכתי רבות
על זכרוני ועל היכרותי היסודית את העיר.

בית הכנסת הגדול

הכנוי

ית הכנסת הגדול" — הוא השם, ולא אחר. פה תוהה מחשבתי. מדוע לא כונה בית הכנסת על שמו של מישחו לפי המנהג המקובל לגבי יתר בתי-הכנסת? אין זה מתקבל על הדעת, שבמשך הדורות (מהתחלת המאה ה-18) לא נמצא נדבן, רב או יהודי צדיק, הראוי להנצחת שמו על בית הכנסת, ובפרט בשנים שאחרי מותו של הרבי הגאון, הפוסק האחרון, ר' מרדכי הכהן שבדרון (המר"ש), רבה הדגול של העיר במשך שנים רבות.

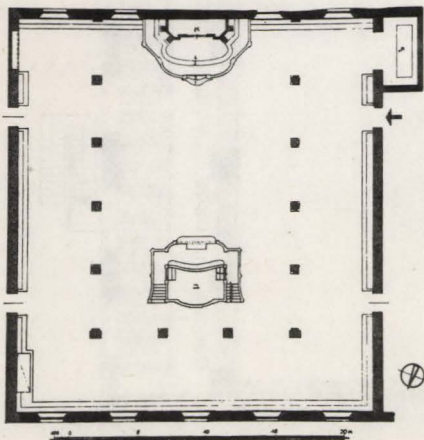
חיטטתי בספרות, עשיתי השוואות ודומני, שבגלל המימדים הגדולים שלו (21 x 23 מטר), שהם נדירים לגבי בתי כנסת אחרים בגליציה, לא רצו פרנסי העיר מטעמי יוקרה להסב את השם ולמעט ע"י כך את חשיבותו של ביה"כ. להנמקת השערת זו הנני משווה את ביהכ"נ הגדול עם בתי כנסת אחרים בגליציה.

הודות לשלטונה הבלתי מעורער של שושלת הנסיכים הפולנית ממשפחת סיניאבסקי 1726—1530 מתגלמת אמנות הרנסנס בכל הדרה בכנסיות שבעיר ובאולמי הקבורה ומעידה על קשר הדוק בין סגנון הבניה שבעיר ובין הבניה בעולם התרבות בכלל ובאיטליה בפרט. הודות לקשרי התרבות של הסיניאבסקים הובאו העירה בנאים מעולים מבחוץ. רמת בניה זו השפיעה כנראה גם על עיצוב ביהכ"נ הגדול. כראיה נוספת אפשר להביא את ביהכ"נ „טוריהזב" בלבוב, שתוכנן ע"י האדריכל האיטלקי פאולורומנו.

אחרי עיון מעמיק בספרו של י. פינקרפלד על „בתי כנסת באיטליה מתקופת הרנסנס ועד ימינו" הגעתי למסקנה, שכל בתי הכנסת באיטליה על כל שלבי ההתפתחות שלהם אינם מגיעים בגודלם לבית הכנסת הגדול בבז'אני, פרט לאחד, והוא ביהכ"נ הספרדי שבליבורנו. למרבה פליאתי ושמחתי הנני מוצא אנלוגיה בין שני מבנים אלה.

אמנם ביהכ"נ בליבורנו מפואר וגדול יותר, אבל ע"י השוואת המבנה וניתוחו הנני מגיע לתכנית אנלוגית בשני המבנים. לבית הכנסת בליבורנו תכנית מיוחדת ויחידה, המבדילה אותו מכל יתר בתי הכנסת באיטליה — שלוש הארקדות, המקיפות את ההיכל משלשה הצדדים וצורתו כמעט ריבועית 28,20 x 25,80 מ', הוא הדין בבית הגדול בבז'אני. צורת ההיכל בבז'אני אף היא כמעט ריבועית אלא שמידותיה שונות במקצת 23,20 x 21,10 מ'.

סדרת העמודים, המהווים את הארקדות בליבורנו נבנתה בבז'אני בקומת ההיכל כעמודי תווך עם סבכות ביניהם ושמשה ע"י זה בחלקה עזרת נשים (עניות) מצדדיה הצפוני והדרומי, וכניסה ראשית להיכל מצידה המערבי. צורת הקימור של הארקדות, שהן קשת סל בליבורנו, היא אידנטית לקימורי עזרת הנשים בשתי קומותיה בבז'אני. תקרת העץ השטוחה בשני המקרים היא מעל למימדיה המקובלים, ולמרבה הדימיון המיפתח בין העמודים שווה — 13,20 מ'.

תרשים בית הכנסת הספרדי בליבורנו מספרו של יעקב פינקרפלד

גם פה וגם שם הבימה היא מרכזית, ארון הקודש צמוד לקיר הקצר, והסטווים מקיפים את האולם המרכזי משלושת צדדיו. החלונות המתומנים לצידי ארון הקודש בליבורנו קיבלו צורת עיגול בבז'ז'ני, אבל מיקומם הוא איזנטי. סבכות הברזל, המפרידות את עזרת הנשים בשני המקרים, מגיעות רק לחצי גובה הפתח ואינן סוגרות אותו בשלמותו.

127 שנים מפרידות בין בנית שני בתי הכנסת (ליבורנו — 1591 ; בז'ז'ני — 1718) ובגלל הדימיון שבתכנית יש להניח, שבהכ"נ בליבורנו שמש דוגמה לבית הכנסת של בז'ז'ני. מובן, שהשוני ביניהם הוא הפאר, צורת החזיתות, אבן הבניה המיבצ-רית של קומת ההיכל בבז'ז'ני ועמודי שיש עם קמרונות — סל בליבורנו. שתי קומות עזרת הנשים בליבורנו קיבלו את ביטויין בבז'ז'ני בקומת קרקע ומעליה וקומה אחת בלבד, בו בזמן שבליבורנו שתי קומות עזרת הנשים הן מעל קומת הארקדות, שבקומת ההיכל. ואחרי הכל, המימדים הבלתי רגילים הם שקבעו את שמו של ביהכ"נ בבז'ז'ני ל„ביהכ"נ הגדול“.

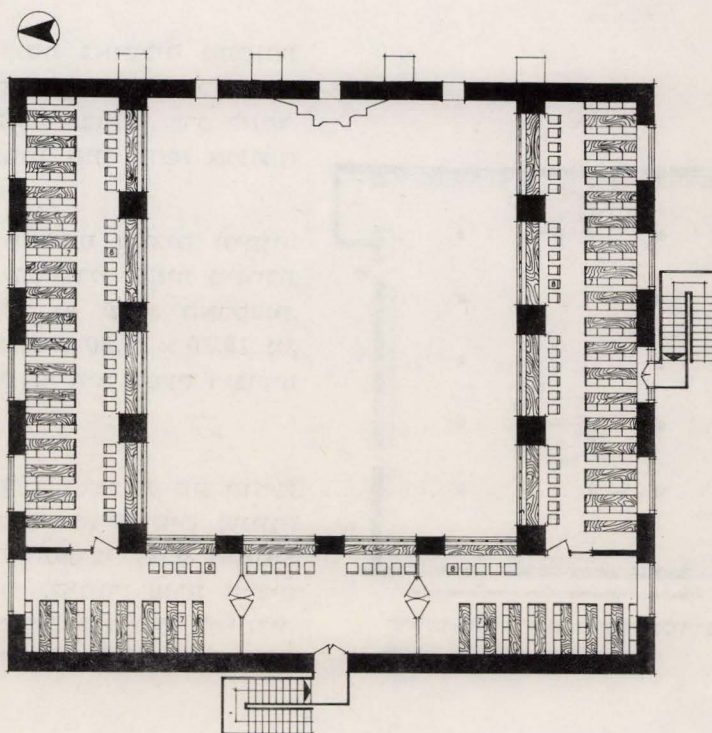
כראיה השואתית נוספת ברצוני להביא את המאמר המסכם על ארכיטקטורה ואמנות בבתי כנסת מתוך האנציקלופדיה של גלויות כרך רביעי — לבוב, בו מסכם המחבר (י. פינקרפלד) כי „על פי רוב היו בתי הכנסת זעירים מאד“, פרט לשני בתי הכנסת הגדולים שבלבוב: כבית הכנסת „מחוץ-לעיר“ — ריבוע האולם כ-20 מטר וביהכ"נ ברחוב בואימוב 54. אין אחרים בעיר זו היכולים להתחרות בגודלם עם בית הכנסת הגדול שבבז'ז'ני.

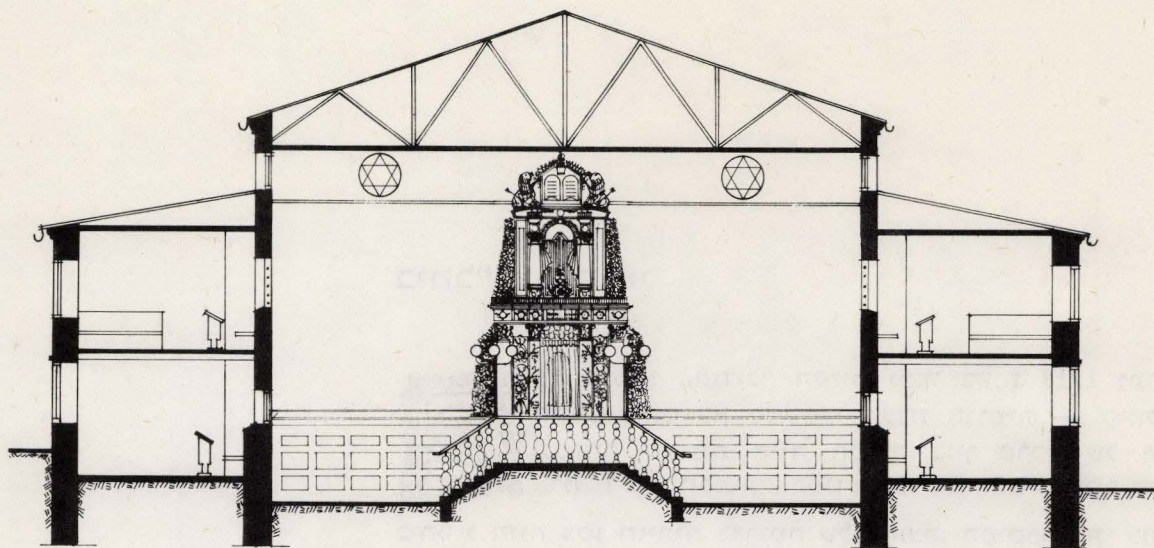
גם בתי כנסת אחרים ברחבי גליציה ובוהמיה, על הגדולים והמפוארים שבהם אינם עולים בגודלם על גודלו של ביהכ"נ בבז'ז'ני ($21 \times 23 = 483$ מ"ר בערך). לשם השוואה מובאים להלן מספר דוגמאות מהבולטות:

ריישה ריישה $16.52 \times 13.00 = 380$ מ² (לפי גרוטה), לוצק $19.52 \times 21.00 = 410$ מ² (Bóznice Drewniane — דף 28), „טורי הזהב“ בלבוב — כ-200 מ², זולקבה — 400 מ², חודורוב — (האולם) 110 מ² (האומנות היהודית, דף 249).

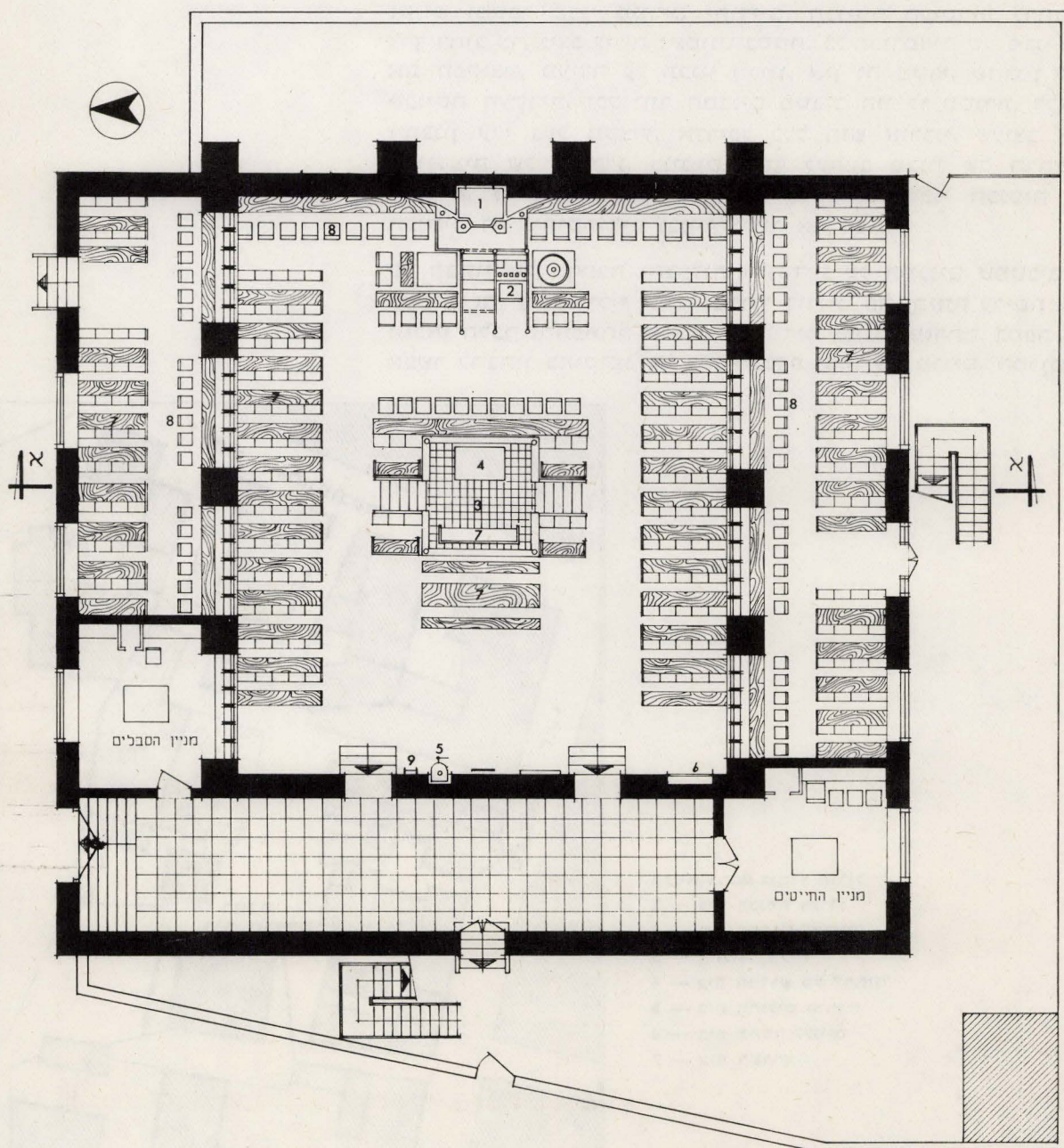
וכפועל יוצא מההיפותיזה, שהעמדתי לעצמי על גודלו של ביכ"נ זה, הנני מגיע למסקנה, שפרנסי העיר לא נאותו להסב את כינויו „הגדול“ לשם אחר.

תכנית עזרת הנשים

חתך רוחב א' — א'

תכנית האולם

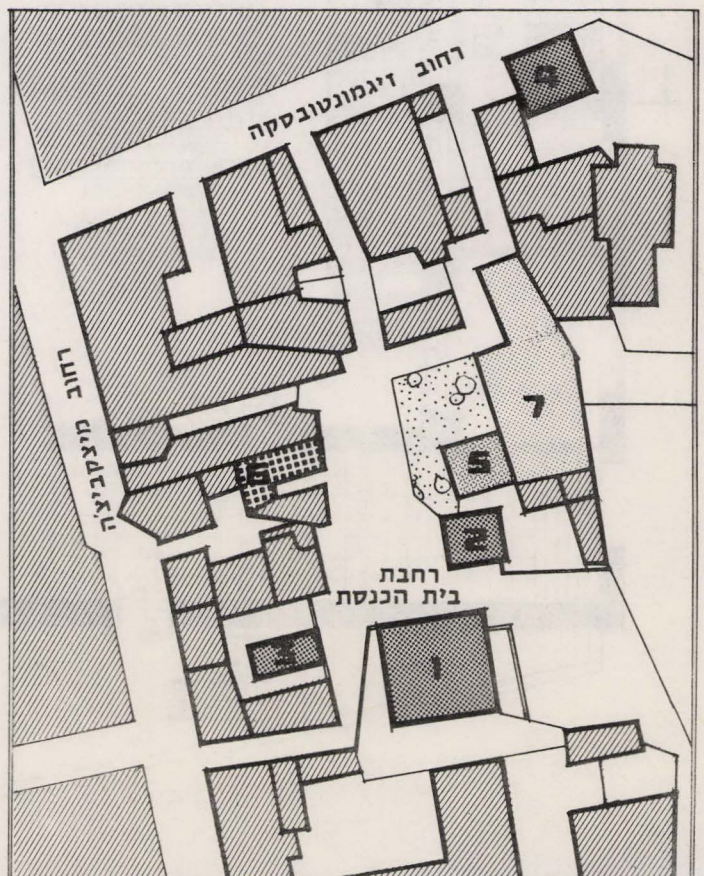
ביהכ"נ ומיקומו

ית הכנסת „הגדול“ הקיים נבנה בשנת 1718 ותוארו הראשון מן הימים ההם בא ממסמכי העדה הרומית — קתולית משנת 1762. מבחינה עירונית הווה המבנה בנין מרכזי של הרחבה, הנקראת „רחבת בית הכנסת“, כשם רשמי של רחוב במשטר הפולני.

ביהכ"נ הווה צלע חזיתית בדרומה של פיאצה, המוקפת בתי כנסת קטנים ומבני ציבור יהודיים. במזרח — ביכ"נ „הבנוי“ (שמש את חסידי סטרטין) עם בית החולים היהודי ובית המרחץ, ובמערב — ביכ"נ רוזלוב, בית מחסה לעניים, בית זקנים ומספר מבני מגורים יהודיים. הכניסה העיקרית לרחבה היתה מצפון, דרך רחוב צר, ניצב לר"ח זיגמונטובסקה. כל הפורמציה של מבני הציבור, הסובבים את הפיאצה, מעידה על תכנון מכוון. אין זה מקרי, שהבנין הראשי נבנה מול הכניסה העקרית, וכל יתר המבנים מסביב הוו לו מסגרת. ללא כל ספק נעשה התכנון ע"י בעל מקצוע, אדריכל בעל חוש אורבני, שעיצב את הפיאצה לפי הפונקציה של ביהכ"נ. כנימוק נוסף לעיצוב מכוון של הרחבה יכולה לשמש העובדה, כי רחבות נוספות עוצבו בעיר כמו לפני הכניסה הרומית-קתולית, הכניסה היוונית-קתולית ובניני ציבור אחרים.

כל הבינוי של הרחבה והבעלות היהודית על המבנים שמסביב מעידים, כי פה, במקום זה, היה ריכוז יהודי מדורי דורות. פה היתה עריסת הקהילה בבז'אני, ומכאן הלכה והתפתחה השכונה היהודית צפונה ומזרחה. במפת העיר משנת 1755 אפשר להבחין במיקומו של בית הכנסת ובקבוצת מבנים, המרוכזים סביבו.

- תכנית רחבת ביה"כ הגדול
- 1 — בית הכנסת הגדול
 - 2 — בית המדרש "הבנוי"
 - 3 — רוזלובר קלויז
 - 4 — בית המדרש של "החזן"
 - 5 — בית החולים היהודי
 - 6 — בית מחסה לעניים
 - 7 — בית המרחץ

תאור בית הכנסת

ייתכן שהכנסת הגדול נבנה במקום בית כנסת קדום יותר, שהיה קיים במאה ה-17, ומוזכר בספרי הארכיב הכניסיתי — Lib. insr. משנת 1639 (pg. 241) ואודותיו אין פרטים. צורתו הריבועית מגלמת בתוכה חלל ארכיטקטוני של קוביה מוגדרת, הנובע מתוך אופן הבניה הספציפי למבנה זה. כפי שהזכרתי לעיל באנלוגיה לבית הכנסת בליבורנו ולפי ספרו של מצישבסקי¹, נאותו בתנאי ביהכ"נ ליצור את התקרה השטוחה בשיטה המקובלת והמפותחת בסביבה — היא קונסטרוקציה עץ אורן. מפתח הריבוע של הקירות החיצוניים הופחת על ידי יצירת שלוש שורות ארקדות, ששימשו עזרת נשים על שתי קומותיה. למטה, בצפון, היתה עזרת נשים, שהיתה חופשית מתשלום לכל הנשים מחוסרות האמצעים. הוא הדין בעזרת הנשים בקומת הקרקע מצד דרום. בקומה העליונה — שלושה יציעי הנשים, שהיו מושכרים לפי מקומות הישיבה.

רבות תהיתי על צורתו ועל אופן בנייתו של מבנה זה, היות ואינו שגרתי בהשוואה לצורות, המקובלות באותה תקופה. אין זה מבנה ריבועי מקובל בעל קמרונות כדוגמת אחרים בגליציה. אין הוא בעל ארבעה עמודים מרכזיים, וגם אינו משתייך לבתי הכנסת המבצריים כדוגמת ביהכ"נ בזולקבה, או בברודי. בכל זאת ניכרים בו סימני מבצר, כי לצידו המזרחי נשארו 4 פילסטרים חיצוניים, ההולכים ונעשים צרים בקודקודם, אשר שמשו תמיכה לקירות בבתי הכנסת המבצריים.

כסיכום ההני מגיע למסקנה, כי תכניתו המקורית היא העתק בית הכנסת הספרדי בליבורנו² שבה הפכו את הארקדות בקומת קרקע לעזרת נשים בצדדים ולפלוש במערב. הכניסה הראשית היא מצד צפון לתוך פלוש, הוא פרוזדור כניסה ארוך, וממנו מובילים שני שערים ראשיים אל מול המזרח. מפלס עזרת ישראל מנומך ממפלס הקרקע בחוץ בערך שני מטרים.

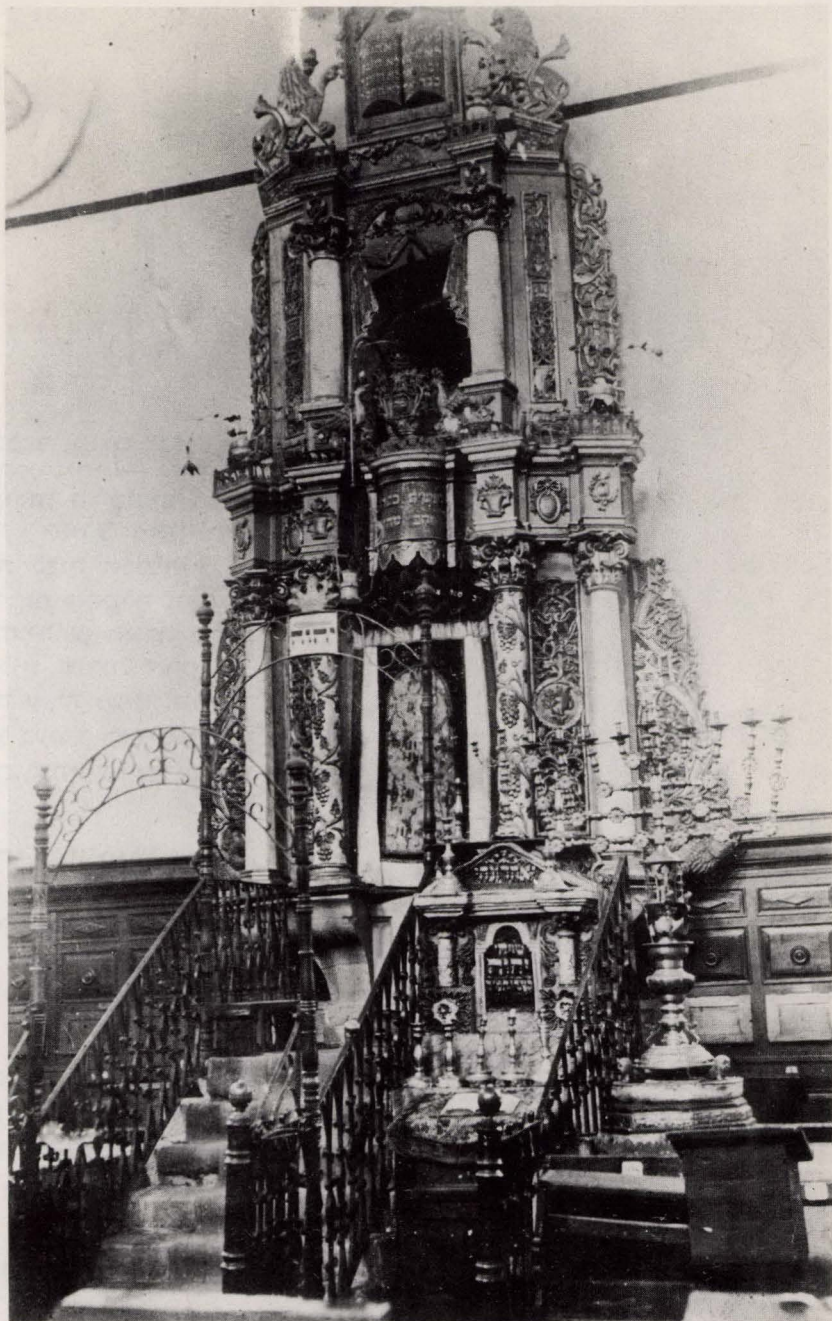
הירידה העיקרית היא ממפלס הכביש לתוך הפלוש, ומתוכו ירדו כ-4 מדרגות ממול השערים לתוך ההיכל.

כמקובל ביתר ערי גליציה לא הרשו, כנראה, גם כאן מושלי הערים הקתוליות לבנות בית כנסת גבוה. לא מדובר פה במבנה, שיתנשא מעל מקדשי הנוצרים, כי במקרה ספציפי זה מיקום ביהכ"נ הוא במפלס הטופוגרפי הנמוך של העיירה, ובית הכנסת הנוצרי, הנמצא לא רחוק ממנו, היה ממוקם על שיפוע הר, הרבה יותר גבוה ממנו, כך שביהכ"נ לא יכול היה להתחרות איתו בגובהו. אלה היו כנראה, החוקים הקשוחים של הימים ההם.

פנים ההיכל היה מוקף בקומת קרקע, בעזרת נשים, המסורגת סבכות עץ אלון ומעליהן ארקדות פתוחות בצורת קשת — סל ומובדלות ע"י סבכות ברזל — מלאכת מחשבת. במרכז ההיכל התנשאה במה, אליה עלו בשלוש מדרגות מצפון

(1) מאוריצי מצישבסקי, בז'אני, מונוגרפיה היסטורית 1910 (ספריה לאומית י"ס 438 933.5-1536-36).

(2) יעקב פינקרפלד — בתי כנסת באיטליה — תרשים כ"ג דף 37.

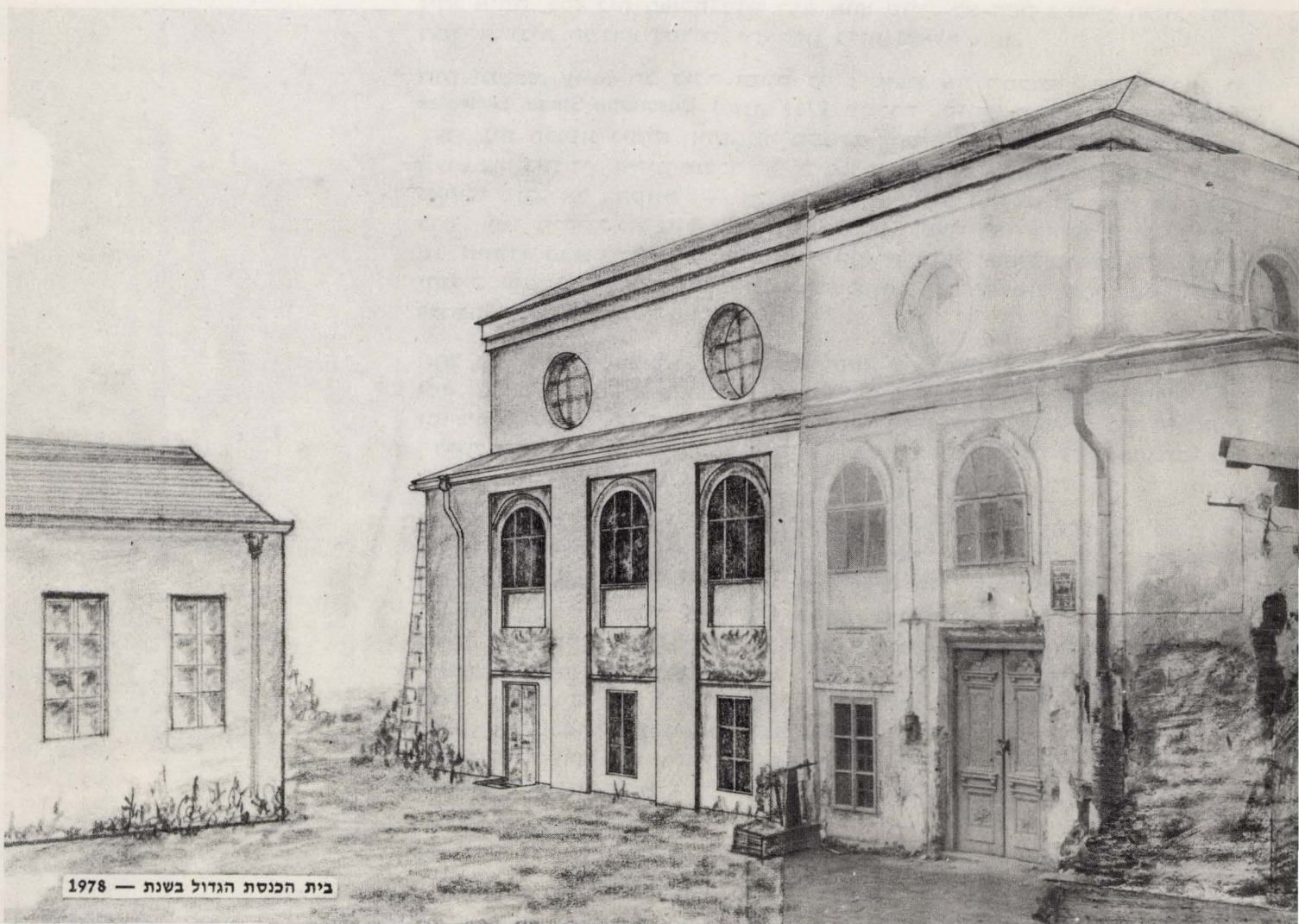

ארון הקודש בבית הכנסת הגדול

ומדרום. היא היתה מוקפת מעקה עץ מעשה חריטה, ו-4 מנורות בפינותיה. לא היתה פה החופה, שנזכרה בספרו של מצישבסקי משנת 1910. כנראה, עם חידוש הבמה בשנת 1886, לא חודשה עוד החופה. בית הכנסת עצמו חודש באופן יסודי בשנת 1880 ע"י בנאי יהודי בן עירנו — שמעון מייבלום. רבה היתה הדאגה לשיפור המבנה, ובמשך השנים האחרונות לפני מלחמת העולם השנייה חודשו הקירות ע"י ציפוי עץ אלון, והוחלפו כל המושבים. הפלוש היה מכוסה ציורי קיר בצבע שמן, כולל שערי העץ. הציורים הקדומים בהיכל ופיתוחי הסטוקו המקוריים לא חודשו כנראה מחוסר אמן מתאים ואולי גם מחוסר תקציב. הקירות היו צבועים בצבע בהיר, והתקרה בכחול בהיר עם כוכבי זהב זעירים. ארון הקדש במזרח הווה את האלמנט הדומיננטי בחלל ההיכל. הוא התנשא מעל פודסט בנוי אבן ושיש, ואליו היו עולים בגרם מדרגות מוקף סבכות ברזל. הפיתוחים הברוקיים על חיות הים, העצים, הפרחים, הפירות וכל יתר הקישוטים היו מרתקים את עיני המתפללים ביופים ובעושר צורתם. הצבע הדומיננטי היה ירוק וזהב, פרט לעמודי השיש הלבן.

לא אתעכב על יתר ציודו של ביהכ"נ כגון מנורות נחושת עומדות ותלויות למיניהן, אך ברצוני להזכיר את הקיר המערבי, בו רוכזו נר התמיד, המעוטר בציורי מאנדר, כיור מעשה מחשבת מנחושת רקועה ועל ידו מתקן למגבות, לוח זכרון לנדבנים ולגבאי בית הכנסת, ואחרון אחרון — שקע מעוטר בקיר, בו היתה תלויה כל השנה מצה שמורה.

בחיצוניותו מדגים ביהכ"נ מבנה מונוליטי מוגדר היטב כקוביה וכיחידה ארכי-טקטונית שלמה, הממחישה חוזק ויציבות, ועם זה מעוררת כבוד — המטרה אליה שואף כל בנאי בבנית היכל.

ההווי והמטרה

שנת 1570, ארבעים שנה אחרי יסוד העירה בז'ז'ני, נמצאו בה 4 משפחות יהודיות. זאת עריסת הקהילה היהודית, שעדיין, נדמה לי, לא היה בכוחה להעמיד מנין לתפילה. כמאה שנה אחרי זה בשנת 1674 מזכיר תייר בלגי בשם וורדום: בתאור נסיעותיו 100 משפחות יהודיות בעירה. מתאריך התחלת הישוב היהודי ועד למאה שנה אחרי זה היה מקום תפילה ציבורי בעיר. אין לצערי אפשרות לקבוע, מתי הוקם בית הכנסת הראשון, אבל מוזכר במקורות שונים בית כנסת, שהיה קיים במקום, עליו נבנה אחר כך בית הכנסת הגדול.

ההתכנסות בבית כנסת לצורך תפילה — מובנת לכל. אך אין זו המטרה היחידה. בכל בית תפילה היה משהו מיוחד ביעודו. אין דומה בית תפילה אחד למשנהו. לביהכ"נ הגדול בעיר שלי היה תפקיד ראשי ביצוג הקהילה כלפי העולם החיצון, עולם הגוים, שסובב אותנו. זה היה הבנין המרכזי, איתו הזדהתה העדה, ועל פיו זיהו אותה. לכל בית תפילה בעיר היה אופי שונה. לא דמה ביהכ"נ הגדול לבית המדרש, ובית המדרש לקלויז, והאחרון לבית תפילה אחר.

חוק ומשפט, עונש, חג, לידה ומוות כולם סובבו את המקום הקדוש. בכתב יד *Descriptio Status Ecclesiae* משנת 1762 מוזכרת „קונה" מברזל, המוצבת על יד שערי בית הכנסת בימים ההם. מה מסמלת „הקונה"? יהודי הועמד לדין, נשפט ונענש ע"י בית דין, שהיה מורכב לא רק מנציגי הממשל, אלא גם מדיינים יהודיים. היהודי מובל אל „הקונה" — אל מוט קלון, שידים ורגליים נכבלו בו בשלשלות ברזל. עמד היהודי אל מול שערי בית הכנסת, למען יראו וייראו. עצובה דמותו של היהודי הכבול באזיקים. נשמתו המתיסרת וגופו הכואב מוצגים לכל. אחים יהודים עוברים לבית התפילה ומביטים בסורר. וכל זה מול שערי בית הכנסת ברחבה, שנועדה לכך.

החל מפשיטות הטטרים, מפלישת הטורקים, דרך מלחמת העולם הראשונה ועד ימי הצורר הנאצי, שימש ביהכ"נ תמיד מיפלט. לפליטים, מחסה מפוגרומים ומרדיפות, כי בו ראה העם את מבצרו הפיסי ואת מקלטו הנפשי. רבות התלאות, הצרות, האנחות והסבל, שספגו קירות ביהכ"נ במשך הדורות, אבל גם ימי שמחה וזוהר פקדו אותו.

ביהכ"נ הגדול, לפי שמו, שימש להתכנסויות העדה בראש וראשונה בימי חג. בימים אלה היה מלא וגדוש קהל מתפללים, וצר היה המקום מהכיל את כולם. במעברים, בפלוש ובכל פינה פנויה מצטופפים היו המאמינים עם טפם. דוחק רב שרר בכל. אויר דחוס מדיף ריח של בד, פרווה, בשמים ונרות בערבוביה פשט בקהל. ריח בית כנסת של ימי חג. זאת תערובת אויר, שאין לתארה. אויר זה הוא דבר מיוחד במינו: מתוק, משכר ומשרה עליך אוירה מיוחדת. אוירת צוותא, שבה הנך מרגיש את חוית הקדושה וחי אותה, את כח הקהילה בהתכנסותה יחדיו, את עצמת האמונה, הפועמת בתוכך. הדוחק, הריח והקולות הרבים על אלפי הניואנסים והגוונים, הסובבים אותך — אינם מפריעים לך להתיחד עם תפילתך, להתבודד בתוך הטלית ולהתמסר לעבודת הבורא — כל זה בחגים.

**KADZIELNICZKA
O KSZTAŁCIE
PAPUGI.**

Własność gminy żydowskiej w Brzeżanach.

קופסת בשמים להבדלה — רכוש קהילת בז'יני

בימי שבת שררה אוירה שונה לגמרי בביהכ"נ הגדול. רווחה והוד, סדר מופתי ואויר צח. לא כל המושבים היו מאוישים. יהודים של שבת בבגדי חג האזינו בנחת לקולות המקהלה, החזן ובעל התפילה. מעזרת הנשים הציצו רק פרצופים בודדים של זקנות לתוך חלל ההיכל. חוית שבת, רחבות ומנוחה שוררים בכל.

אלה היו חגי ישראל. נוסף להם שמש ביהכ"נ את הקהילה בימי חג ממלכתיים בימי השלטון האוסטרי או הפולני כמקום הזדהות עם המשטר. יום העצמאות או יום המרד הפולני — ימי חג לגוים, שיהודים הזדהו אתם. ביהכ"נ הגדול הוא המקום הרשמי, בו בטאה הקהילה את נאמנותה למשטר. מי שלא ראה את חג ההודיה למשטר לא ראה הצגה מבוזבת היטב מימיו.

ימים מספר לפני המועד התחילו ההכנות לחג. פנים ביהכ"נ נוקה באופן יסודי. האבק הוסר, השמשות נוקו, הרצפות שומנו בשמן. שרשרות ענפי אורן ריחני נתלו בין הארקדות של היציעים. השערים הראשיים קושטו בירק ובסרטי הלאום. מנורות הנחושת והפמוטות צוחצחו והבריקו בניצנוצי הזהב לכל העברים. הכל נראה היה כחדש וכמיוחד לחג. וביום החג עצמו נפתחו שערי ביהכ"נ המקושטים לרווחה כבר בבוקר. שטיח מיוחד נפרס לפני הכניסה הראשית. ובשעה הקבועה מראש, בתאום עם בתי הספר בעיר, עם השלטונות ועם הצבא התחיל הטקס.

שורות שורות של כל התלמידים והיהודים מכל בתי הספר בעיר הלכו וזרמו לרחבת בית הכנסת. אחריהם, כשתי פלוגות חיילים יהודים בצבא הפולני על מפקדיהם. כל אלה מן הצד האחד של הרחבה. וממולם — נציגי הקהילה בבגדי שרד, כשכמה מהם חובשים צילינדרים, ואחריהם סתם קהל יהודי, שסגר את החנויות ובא להציץ בנציגי השלטון בבואם לבית הכנסת.

בין שורות התלמידים והקהל, אל מול השטיח הפרוס, התחילו להגיע נציגי השלטון. סגן ראש-העיר עם מספר חברי המועצה מגונדרים ומקושטים בסרטים ובאותות הצטינות, או נציגי גדוד הצבא, נציג הנסיך ממשפחת פוטוצקי, שרב האדמות סביב העיר השתיכו לו. נציג מכבי"אש, אגודות מקצועיות וסתם מספר נכבדי העיר, כולם עוברים בין שדרת הממתנים אל תוך ביהכ"נ, כשנציגי הקהילה לוחצים את ידיהם בסמוך לשער הראשי, וכל אחד מלווה פנימה ע"י אחד ממקבלי הפנים.

עם סיום תהלוכת הנציגים התחילו לנוע פנימה תלמידי בתי הספר, פלוגות הצבא ולבסוף יתר הקהל. על הבמה היתה מסודרת מקהלה עם חזן ביהכ"נ בראשה, ששרה שיר הודיה מתאים למאורע. אחרי זה עלה אל הדוכן במרומי ארון הקדש נציג הקהילה. לרוב היה זה ד"ר פומרנץ או עו"ד גרוסמן, ובנאום פטטי בירך את הנציגים, את הנשיא, את הממשלה ואת כל מי שאפשר היה לברך ולהביע לו נאמנות ואיחולים. המקהלה שרה מספר שירים ותפילות בהתאם לנסיבות, ואחרי הטקס הרשמי התפזר הקהל בסדר מופתי, כיאה למאורע ממלכתי.

לא רק הצגות רשמיות כאלה התרחשו ברחבת ביהכ"נ. גם ימי חג אמיתיים ראתה הרחבה, ועלתה על כולן שמחת הכנסת ספר תורה לביהכ"נ הגדול ע"י הנדבן ד"ר פליך. מה לא היה בערב זה ברחובות העירה וברחבה: תזמורת תופים

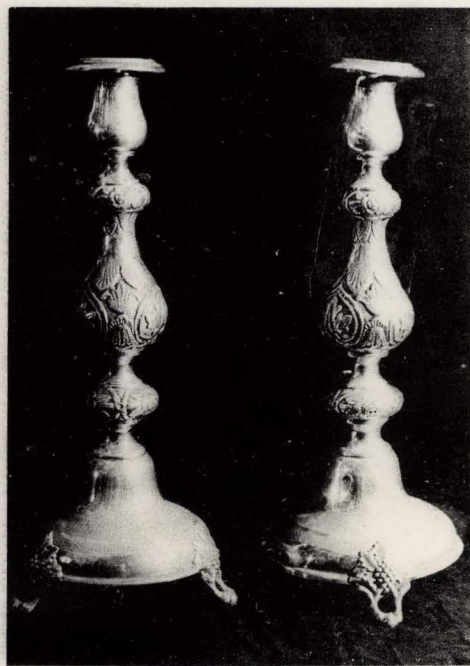
וחצוצרות, מצעד ובראשו תהלכות לפידים, חופה ומתחתיה יהודים רוקדים עם הספר. שירת הנוער, תהלכות עם רב, צעדה משולהבת שעברה דרך חוצות העירה השתפכה בזרם אדיר לתוך הרחבה. העם רקד. העם צהל, כי שמחה אפפה אותו. הגוים החרישו ביראת כבוד ורק הציצו מרחוק בהמון המשולהב באמונתו. איש לא העז לנסות להפריע ליהודים בשמחתם, שמימדיה לא נראו מעולם. כל העירה היהודית היתה ברחבת ביהכ"נ, מנער ועד זקן שמחו ורקדו עד אחרי חצות.

ויום הכרזת בלפור, האם היה זה חג ממלכתי? לא ולא. יום חג לציוני העירה. בית הכנסת קושט, נערכו אספות, תפילות הודיה, נשאו נאומים ללא סוף. אספות ברחבה. ויכוחים אין ספור. התרגשות ללא מיצרים אפפה המונים, והכל בא לביטוי ספונטני ברחבת בית הכנסת. אירועים נוספים התרחשו במבנה הרשמי הזה. היו אלה אספות רשמיות של מפלגות ציוניות, אספות בחירות לקהילה, לקונגרסים ציוניים, תעמולת בחירות לרבנים על תומכיהם ומתנגדיהם.

ואחרון ועצוב — טכסי הספד למיניהם לנכבדים, לפרנסים וסתם לאזרחי העיר בדרכם האחרונה לעולם האמת. פה ברחבת ביהכ"נ עברה דרכם, התעכבה תהלכות הלוייה. הספדים, נאומים, דמעות ובכי נשפכו לפני השערים ונספגו בתוך קירותיו העבים של הבנין, שראה ושמע רבות במשך דורות, ואת סודותיו אין לפענח.

ביהכ"נ הגדול היה ביתה הרשמי של העדה היהודית, והיה פתוח לשימוש לכל בית ישראל על זרמיו השונים והשקפותיו השונות לפעולות חברתיות ולתפילות בימי חג וצער.

איתן עמד הבנין ושמש את מתפלליו כ-250 שנה. הרבה תחלופות ושנויים עברו עליו במשך הדורות, ותמיד חזר הבנין למלא את תפקידו עד לכיבוש הסובייטי בשנת 1941. עם כניסת הצבא האדום שימש הבנין זמן מה מקום מפלט לפליטים יהודיים ממערב פולין. במשך הזמן פונו הפליטים ע"י השלטונות, שהפכו את ביהכ"נ למחסן תבואה. גם הצורר הנאצי לא שינה את יעודו, ואותו תפקיד ממשיך למלא עד היום.

כלי קודש

רבים ומפוארים היו כלי הקדש של בתי הכנסת בעירנו בכלל, ובבית הכנסת הגדול בפרט. מאות הפריטים השונים, החל מכתרי תורה, טסים, פמוטות כסף ונחושת, מנורות תלויות ועומדות ונברשות רבות הקנים, נתרמו החל מן המאה השש-עשרה ועד לשנות השלושים במאה זאת. כולם, ללא יוצא מהכלל, הלכו לאיבוד בשואה. חלק ניכר מכלים אלה הוטמן באדמה ע"י הפר"סים, וביניהם גם כלי הקדש של בית הכנסת ע"ש רבי יודל, שנקברו בחצר הפנימית, ע"י הגבאי ר' שמשון פוגלמן. העדות היחידה שנשארה לפליטה היא צילומי הכתר וקופסת הבשמים להבדלה, שהיו רכושם של הקהילה, וצולמו מתוך הספר: *ŻYDZI W POLSCE ODRODZONEJ*. יתר הצילומים המופיעים בדפים אלה זוהו ע"י משה בר-דוד, כאידנטיים לכלים שהיו בבתי הכנסת או בתי המדרש שבעיר. ומעידים על תפארתה של קהילתנו.

KORONA SREBRNA NA RODAŁY
Z XVIII. WIEKU.

Własność gminy żyd. w Brzeżanach.

כלי קודש שכדוגמתם היו בביה"כ בבז'ני
מאוספו של מ. בר-דוד.

בית המדרש ע"ש ר' יודל

שולי רובע היהודים, בצידו הצפוני, בפרשת הדרכים בין טרנופול ולבוב, עמד בית-מדרש ע"ש רבי יודל, צדיק מתושבי העיר, ששנת פטירתו תקס"ח (1808) ויום השנה (יארצייט) צוינו מדי שנה בשנה בעליה לקבר ובסעודת מצווה.

לא אח ולא רע לו לבית תפילה זה בין יתר בתי-הכנסת שבעיר. כפי שצוין בספרות, היו באחדות מן הערים והעיירות של מזרח-אירופה שני בתי-כנסת: אחד הנקרא ביכ"נ, והשני, ששימש לתפילה ועם זה גם ללימוד תורה בציבור וביחידות, והיה קרוי „בית מדרש". לבית המדרש ע"ש רבי יודל היו תפקידים נוספים. לפני שאעמוד עליהם, אתאר את מבנהו הפיזי.

המבנה העיקרי של בית המדרש עמד בפינת הרחובות טרנופולסקה ולבובסקה, על מגרש רחב ידיים, מוקף מבני עזר שונים. בית המדרש עצמו היה בנין ריבועי, המשתיך לסוג בתי הכנסת הריבועיים, שנבנו למאות ברחבי פולין במאות ה-18 וה-19. להבדיל מבתי-כנסת בעלי קמרונות למיניהם, קורה ההיכל בתקרה שטוחה, שהיתה תלויה על מסבכי עץ חזקים כנהוג בכל יתר מבני העיר. הגג כוסה רעפי עץ, שהוחלפו בזמן האחרון לגג פח. התקרה היתה עשויה טיח גבס ומעוטרת בציורים מרהיבי עין, המתארים את ארבע החיות.

בשנת 1936 הוחלפה התקרה המצוירת מחמת סכנת התמוטטות, ובמקומה הותקנה חדשה. עיטוריה היו 4 רליאפים של מגן-דוד, יצוקים בגבס בפינותיה, ומגן-דוד נוסף באמצעיתה. את הצלעות שבין מגיני-הדוד מלאו עיגולי גבס באותו פרופיל, ומכל אחד, במרכזו, ירד כדור זכוכית עם מנורת חשמל. ממרכזי המגינים השתלשלו על שרשרות מנורות נחושת רבות-קנים. 5 המנורות רבות-הקנים נתרמו לבית הכנסת ע"י מתפלל נדיב — חיים פרלמוטר. באותה שנה נעשה גם בדק-בית כללי, הוחלפו החלונות והרצפה, ונעשו עבודות שיפוץ כלליות, שנוהלו ע"י הגבאי, יצחק בן מנחם דוד, המכונה — איצי דוד.

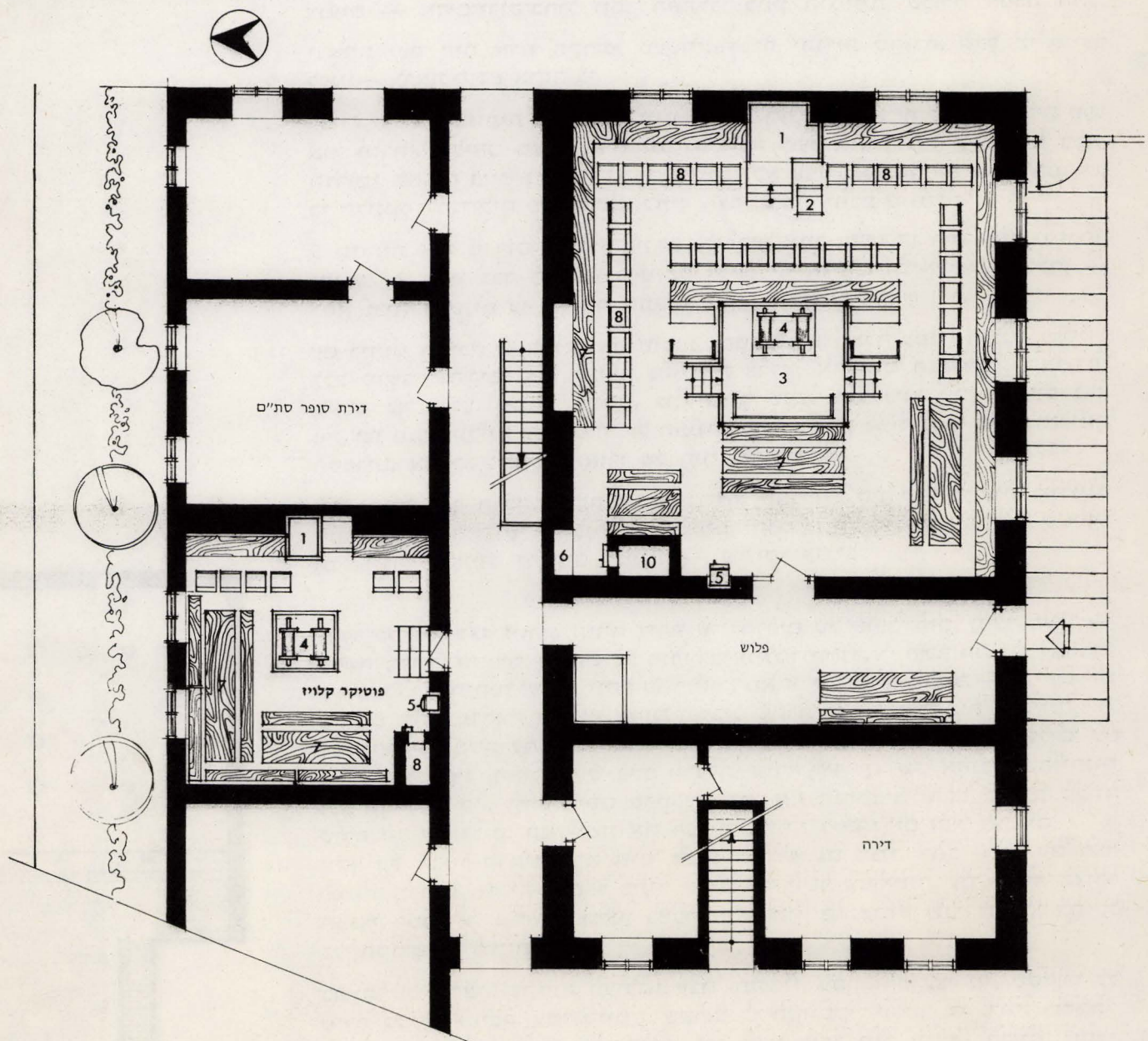
בנין בית המדרש, שבחיצוניותו נראה היה בנין מונוליטי עם גג בעל 4 שיפועים, היווה למעשה ריכוז של חדרים בעלי תפקידים שונים. את מירב שטחו היווה אולם התפילה במימדים של כ-9.00 x 9.00 מטרים, שבאמצעיתו במה בנויה. לצד המערבי של האולם היה צמוד, לכל אורכו, פלוש ברוחב של כ-2.50 מטר. הכניסה העיקרית אליו היתה מצידה הדרומי וממולה — בצפון, דלת נוספת, שהובילה לפרוזדור אפלולי, צר וארוך, שהיווה חיבור לשורה שלמה של חדרי עזר, שהיו שייכים לבית המדרש.

ממרכזו של הפלוש הובילה דלת דו-כנפית להיכל ובקצהו הצפוני, צמוד לדלת היציאה, עמד ארון עם ספרי תורה פסולים, שמעליו ארון גניזה עם ספרי קודש קרועים.

בהכנסך להיכל, מול שולחן עץ פשוט ארוך מימדים, נתקל מבטך בשבכת ברזל, מעשה ידי נפח, מקושטת פה ושם בכדורי פלזי כבדים, שיחדיו יצרו את מעקת העליאמר או „בעלעמער" בשפת העם. מעל למעקה, דרך סבך של מוטות ושרשרות המנורות התלויות, נמשך מבטך אל עיקר העיקרים של חלל ההיכל, הוא קיר המזרח וארון-הקודש במרכזו. ארון הקודש כולו מגולף עץ, מעשה אומן יהודי

עממי, איש ירא שמים, למדן ומוהל העיירה — ר' מאיר-הרש שפירא ז"ל. מספורי סבתי — בעלת משיכה לחפצי נוי, זכורים לי דברי הערצה לאומן זה, שבסכיניו החדים ובדימויו העשיר הצליח לעצב ארון קודש זה. עלים עדינים על חוטי נחושת דקים שזורים בין אגסים, תפוחים ופירות למיניהם, עלו וטפטו לצידי הארון. במרכזו שתי דלתות צרות, כולן מלאכת תחרים עדינה, וגגון חצי עגול בולט מעליהן וסוכך עליהן.

תכנית בית המדרש ע"ש רבי יודל

שני עמודונים קטנים מעל לגגון זה ומעליהם תקרונת בעלת אפריז פסאודוקלסי, היוו מן חלל פתוח מעל לתקרת ארון הקודש. על האפריז — שני אריות עם שני לוחות הברית, ומאחוריהן, בצדדים, שתי צפורים גדולות. כל מבנה הארון כאילו מקשה אחת היה. מעשה פיסול עץ רחב מימדים, כולו מבנה פלסטי אחיד, שחלליו ובליטותיו בפיגורציה העשירה משלימים את ביטוי האמנותי. אור וצל, צבעים — אדום-ירוק-כחול וזהב השתלבו למין הרמוניה, שכולה אמרה הוד.

ובאמת יפה היה ארון הקודש, מעשה-מחשבת יהודית טהורה, שכל מי שניצב לפניו — יראת קודש אחזה בו.

לצידי יצירה אמנותית זו, שני חלונות גדולים בעלי קשתות עגולות משליכים שפע אור מזרחי. אליהם מצטרפים אשנב חצי-עגול מעל הארון ושורת חלונות בקיר הדרומי. לא רק ביום בהיר, אלא גם בימים ללא שמש לא חסר אור בבית-המדרש, כי חלונותיו הגדולים פנו לדרום, לתוך חצר כניסה רחבת מימדים.

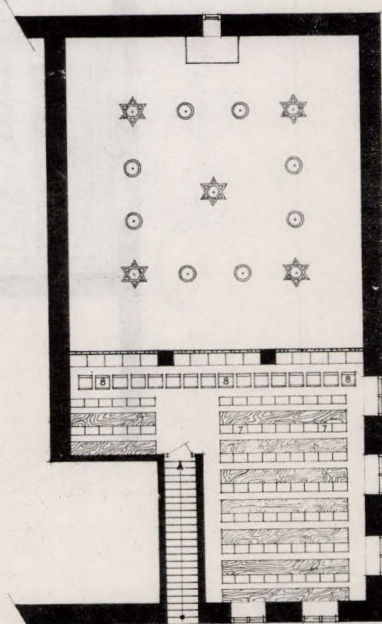
3 מדרגות אבן מדרום ומצפון הובילו אל העליאמר, ששולחן רחב עמד במזרחו, וספסל עץ אלון כבד לצד מערב שימש לעגבה-עילא. מצד שמאל של השולחן — כסא גבוה למשיג על קריאת התורה, הוא ר' מיכאל רדליך ז"ל.

עם ריהוט ההיכל יש למנות את שורות „השטנדרים“, אלה עמודי תפילה פרטיים לכל מושב, שהקיפו את האולם משלושת צדדיו. אחריהם השולחנות הארוכים מעשה עץ פשוט. סמוך לכניסה, בנוי בתוך שקע, עמד כיור מנחות עם ברז, ועל ידו מגבת תלויה על גלגלת. על התנור הגדול, השעון העתיק, נר תמיד וארונות הספרים, אתעכב בהמשך תאורו של הווי בית-המדרש.

מן ההיכל דרך הפלוש חזרה אל הפרוזדור האפלולי היו כ-2 מדרגות בוגדניות מכשילות את הזר, שלא הכירן. רצפת חימר הובילה אל מול חדר-תפילה, ששימש גם „חדר“ ללימוד דרדקים וכינויו — פוטיק-קלויז.

צמוד לקלויז, לצד מזרח, היתה דירת שני חדרים של סופר-סתם, ומצד מערב — שלשה חדרים נוספים, דירתם של מורי-רבי ומלמד החדר, ר' גצלה הלפרין, ואחריה דירת גבאי בית-המדרש, ר' יוסף שטרייזנד. מאחורי הפלוש למערב — שני חדרים נוספים וחדר מדרגות החוצה אותם ומוביל לעזרת-הנשים, שבקומה העליונה. עזרת-הנשים השתרעה מעל החדרים התחתונים ובתוכה שורות ספסלים עם משענות. לאורך ההיכל של בית הכנסת שורה ארוכה של אשנבים, הניתנים לפתיחה ולסגירה, ומתחתיהם ספסל ישיבה. את המושבים שלצד ההיכל מלווה שורה של שטנדרים, המשמשת את הנשים בדומה לשטנדרים אצל הגברים. נוסף על הבנין הראשי היה שייך לבית המדרש גם מבנה רחב ידיים עם חצר פנימית נפרדת, שהיה מושכר בתור נגריה לר' יוסף שטרייזנד. עם כניסת הצורר הנאצי הטמין ר' שמשון פוגלמן במבנה זה, בתוך בור עמוק (לפי דבריו), את כל כלי הקודש של בית-המדרש.

בפינה של החצר, שהיתה מעובדת עבוד חקלאי, עם שורת עצי נוי, שסוככו על שורת ספסלי ישיבה, עמד קיוסק, שקראו לו הקיוסק הירוק, „די גרינה בודקה“, כינוי ידוע בכל העיירה. שכר דירה מכל מבני העזר היה משמש הכנסה נוספת לאחזקת בית-המדרש.

דמויות

ווי בית-המדרש ניכר בדמויותיו. לא אוכל למנות את קהל בעלי הבתים, הנאמד במעל ל-100 בתי-אב קבועים של בית-המדרש, שהם עיקר הקהל בימי חג, אבל אתעכב על אלה, שאישיותם, תפקידם או חיצוניותם עיצבו וקבעו את אופיו של בית-המדרש, והטביעו עליו חותמם.

בראש ובראשונה אזכיר את נכבדיו, את ר' משה ווינר — דיין העיר, בעל ידע תורני בלתי נדלה ובעל השכלה כללית. שנים רבות התפרנס מעסקי תיווך ולא רצה להנות מקופת הציבור. גם את שעוריו המרובים לנוער ולמבוגרים נהג לתת שלא על מנת לקבל פרס. דמותו נמוכת הקומה בעלת זקן לבן ותנועות איטיות ומחושבות היתה מעוררת כבוד ודרך ארץ בכל מי שפגש בו החל בילדי החדר הסמוך וכלה בזקני העדה.

ואחריו את ר' אפרים זלמן מרגליות, נכדו של הרב מברודי, מחבר „יד-אפרים“, תלמיד חכם מובהק, ירא שמים ואיש מצניע לכת, שמאמר נפרד מוקדש לו בדפים אחרים של ספר זה.

ולידו ר' יוסף שאול וויכרט. מבין תלמידי חכמים בעיר בעל הדרת פנים ובעל תבונה רבה, ששימש כבורר מכריע בסיכסוכים והתדיינויות.

וגבאים, כמו ר' דוד-מאיר פרייער — סוחר אמיד, בעל הדרת פנים, שנמנה עם המשכילים ויחד עם זאת הקפיד לבקר בבית המדרש. משקפי הזהב שלו, תנועותיו השקולות וחשיבותו העצמית לא גרעו מיכולתו לשמש שליח ציבור וגבאי בעל השפעה ומעורר יראת כבוד.

השכן למושבו במזרח היה ר' שמשון פוגלמן — הכל יכול והאדמיניסטרטור של בית-המדרש במשך שנים רבות — יהודי ירא-שמים, שנוסף לפרנסתו, הקדיש את רוב רובו של זמנו הפנוי והלא-פנוי לפעילותו הציבורית כגבאי בית המדרש, יוזם מפעלי צדקה וציוני נלהב. בזכותו אופשרה פעילות ציונית בתוך כתלי בית-המדרש. אספות, נאומים ציוניים, התרומות, נדרים לטובת הקרן-הקימת, הקרן-היסוד ומטרות ציוניות אחרות הן לזכותו של ר' שמשון.

ומי לא יזכור את דמותו החסונה של ר' יוסף שטרייזנד, המכונה יוסי סטולר (נגר) לפי מקצועו. בעל בית וגבאי קבוע. שומר הסף — אדמיניסטרטור — איש רב פעלים בחברות צדקה ויו"ר חברה קדישא של העיר. עמדתו התקיפה, מרצו הרב ופעילותו הציבורית הם שהקנו לו כבוד כאיש עבודה, החדור רוח ציונית. הוא זכה לעלות ארצה. התישב בכפר-סבא, וגם פה המשיך להיות אחד מפעילי הציבור הדתי-העובד.

דמות דמות והאופיני לה. מבעלי הבתים המכובדים, בעלי כינוי או אחרים בעלי שם משפחה שגרת, דרך פשוטי העם, עד לעניים מקומיים ועוברי אורח זרים, לכולם היה מקום בבית-המדרש זה.

בקרן זוית, בין נר התמיד והתנור, כעין ערימת סחבות מונחת. ספק שק, ספק שמיכה מקופלת נשכחו על קרש בין שני ספסלים. זהו הרושם של כל אחד, שאיננו נמנה עם באי בית-המדרש, אבל „גירסת החבילה“ היתה מעלה צחוק על

שפתיו של כל ילד ומבוגר, להם ברור היה, כי החבילה העזובה היא דמותו המכורבלת של הסופר-הגבן, הישן שנת ישרים. סופר סת"ם עני, שדמותו לא היתה עולה בהרבה על גובה של שטנדר (דוכן-תפילה), עמוסה היתה בגבנת גדולה. יומם ולילה בימי קיץ לוהטים ובערבי חורף ארוכים היה יושב הסופר וכותב מזוזות ותפילין. ספסל שעל יד התנור היווה מקום פרנסתו. פה ישב, עבד וניהל את עסקיו ואת המשא-ומתן החרישי עם לקוחותיו הבודדים, שהזדמנו מדי פעם. לא בית ולא רע היו לה לדמות ססגונית זו. ספסל העץ, ספרי הקודש וכל המתרחש בין כתלי בית-המדרש היו עולמו היחיד והבלעדי של הסופר. וגם את הלילות היה מבלה בכתיבה או בשינה בפינה זו, כי זה היה כל עולמו.

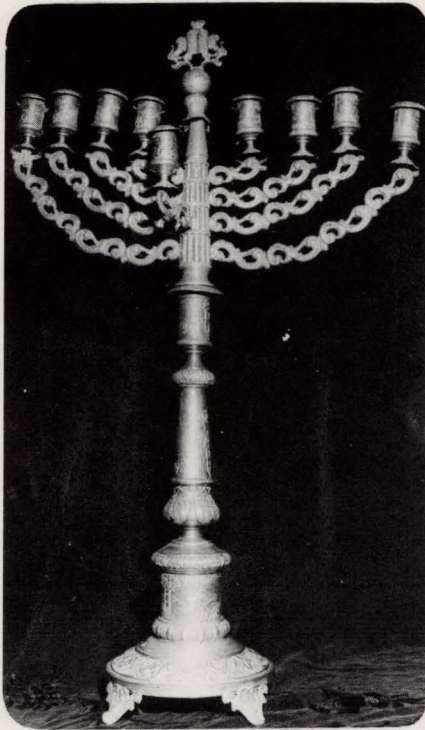
ההווי

פי שהזכרתי לעיל, נוסף על התפילות רבים היו תפקידיו של בית-המדרש. בראש וראשונה אעמוד על העובדה, שבית-המדרש היה פתוח יומם ולילה. שעריו כמעט ולא נסגרו.

לפני זריחת השחר ביום קיץ בהיר או בעת סופת שלג חורפית יכולת להבחין בצעדיו הקצרים והמהירים של ר' גדליה רוזנצוייג השמש, הממהר אל מקום עבודתו הקבוע. בתנועה זריזה היה מושיט את ידיו אל קורת המשקוף העליונה ומחטט אחר הנפתח הגדול בתוך מסתורו, הידוע לכל באי המקום. תמיד היה המפתח במקומו, הוא היה מורידו לחור המנעול, אבל טרם תקע אותו מנסה היה אם אין הדלת פתוחה כבר. נדירים מאד היו המקרים, שר' גדליה היה צריך לסובב את המפתח בתוך המנעול — מישהו תמיד הקדים אותו. ומי היו אלה, המשכימים קום: בעלי הבתים, שהדרך אצה להם לצאת את העיר עם זריחת החמה, לומדי תורה ושוני משניות, עובדי אורח, נושאי חבילות מערים זרות, אומרי קדיש ובעלי „יאהר-צייט", שמיהרו למנן הראשון, וסתם ארחי-פרחי ועניים נודדים, שסודות המנן הראשון וסדרי בית-המדרש נהירים היו להם מאז ומתמיד ואולי אף מדורי-דורות.

תמונה אחת מיני רבות, שהתרחשו מדי יום ביומו. בטרם הפציע השחר, לא יום ולא לילה, באפלולית כחלחלה, החודרת דרך החלונות הגדולים, מסתגלות עיניך אט אט לאור האפור, זרוע נקודות בוהק זהובות של נרות בודדים אי פה אי שם. נר, נר ודמות על ידה. יהודי עטוף טלית, רכון על ספר לימוד, לוחש את פסוקיו במהירות. דמות אחרת מתנועעת בזריזות, מפשילה שרוול ולופתת רצועות התפילין. מישהו מזיז „שטנדר" ומוציא מתוכו את כלי הקודש. בפינה אחרת ממתיקות מספר דמויות סוד בצוותא. אלה הם העניים, שאת כל הלילה בילו בצידו של התנור, ההולך ומתקרר. הכל עדיין נע באיטיות ובמסתורין. בטרם נכנס ר' גדליה לבית-המדרש אין בו פעילות של ממש. והנה, דמותו הקטנה מופיעה בפתח, ואתה כאילו רוח של חיי יום חדשים נושבת בכל. את צעדיו הראשונים הוא

מכוון אל שולחן הבימה ומוציא חופן נרות, הנעולים על מנעול. חיש מהר מתחיל קים הנרות בין הנוכחים ונדלקים אחד אחד וקבוצות קבוצות. לא לבדו מתחיל ר' גדליה את יום עבודתו. רבים הם עוזריו מרצון או שלא מרצון בשעות מוקדמות אלה, כי לחסדיו זקוקים רבים מבין משכימי קום, יהיה זה עני או בעל בית מכובד — זה נר נוסף מועיל לו, השני זקוק להיתר לינה, שלישי שכח שוב את מפתחות השטנדר, ומבקש זוג תפילין. ללא מילים רבות, כי כבדה עליו השמיעה, מחלק ר' גדליה את התפקידים, וחיש מהר נדלק התנור, דולקים הנרות, כיור המים מתמלא, וגם הרצפה טואטאה. בית-המדרש מוכן לקבל את אורחיו. עם כניסת הדמות העשירית, אין מחכים עוד לנוספת, כי למשכימי קום יקר הזמן. „תתחיל“ — רומז איש בעל יוזמה, שזמנו דוחק לו. „חכה“, עונה לו שכונו, כי חושך עדיין בחוץ. לא פעם היה פורץ ויכוח חריף, האם מותר כבר להתחיל בתפילת שחרית, או האם יש עוד לחכות דקות אחדות. הרגעים חולפים במהירות, ובעל התפילה נגש לעמוד המואר ומתחיל. חיש מהר זורמים פסוקי התפילה לפני העמוד, ולמנין הראשון מצטרפות מדי פעם דמויות נוספות, ש„אחרו“ להגיע.

עם סיום התפילה, שמחה לכל ולעניים בפרט. כמעט לא עבר בוקר, בו לא ימצא בעל בית, המקיים „יאהר-צייט“ — הוא יום זכרון שנתי לנפטר במשפחה. מנהג בל-יעבור הוא, כי ביום זה מכבד המתאבל את הנוכחים „בתיקון“. מתאבל נדיב, או פחות נדיב, אבל תמיד חולקה כוסית יי"ש בין הנוכחים, ואליה נוספו, במידת היכולת, עוגיות, כעכים, או מיני מאפה יבשים, שחולקו בין המתפללים. בעמידה, תוך קפול הטלית, היו חוטפים לגימה וקינחו קל, וכל אחד ממהר לדרכו. לעניים היתה זאת הארוחה הראשונה, לה היו מצפים באיסבלנות ומשתדלים לקבל כמה שאפשר יותר. השומר על חלוקה צודקת היה ר' גדליה, ולכן גם עמדו ה-חזקה בין מבקשי טובתו, העניים. בשנות המשבר הכלכלי הנהיג ר' שמשון פוגלמן מנהג, כי כל מי שקיים יום זכרון, תרם במקום „תיקון“ סכום כסף. בכסף זה נקנה לחם, שחולק לבתי נצרכים לפי רשימה, שהוכנה מראש ע"י הגבאים.

מנין אחרי מנין, ללא הפסק, היו מתחלפים בעלי התפילה. לא פעם היו מגיעים עד כ-10 מנינים לבוקר אחד, שהאחרון בהם היה מסתיים בערך בשעה 11.00. יום שבת אחרי הצהרים — ההיכל מלא וגדוש קהל. צבור מגוון מכל שכבות האוכלוסיה שבעיר. הבימה מוקפת נוער ומאחוריו בעלי בתים, חסידים וציונים על כל גווני הציונות והחסידיזם. במרכז של הבימה דמותו של הרב שורס — דרשן מקצועי, מנאמני אגודת ישראל. דברי מוסר בעלי רקע פוליטי נשפכים מפיו כאש להבות. דרשת המוסר הנלהבת מרתקת את שומעיו — חסידיו ואת מתנגדיו הציונים. נאום נלהב, וללא עוררין, אבל מתובל בדברי הסתה נגד הציונות, נגד העליה ונגד החנוך המודרני של הנוער.

בנקודה זאת, אחרי ריתוק הקהל בדברי תורה, מליצה ושכנוע, ברגע בו נשמע משפט ראשון של שטנה על הציונות, נפרץ גם מחסום ההקשבה. עלם צעיר בדמותו הארוכה של משה ברגמן, מנהיג תנועת הנוער הציוני בעיר, משמיע במרץ קריאת ביניים ראשונה.

הקריאה כשאלה מאלצת את הדרשן להשיב או מביאה אותו במבוכה ומפסיקה זמנית את נאומו הנלהב. שאלה ומחאה, קולות מתנגדים וחסידיים. מתפתח ויכוח בין הנואם לקהל. בית-המדרש הופך לבמה פוליטית מובהקת, שאינה זקוקה לדברי עדוד של מארגנים. השאלות וקריאות הביניים הן ספונטניות ובוקעות

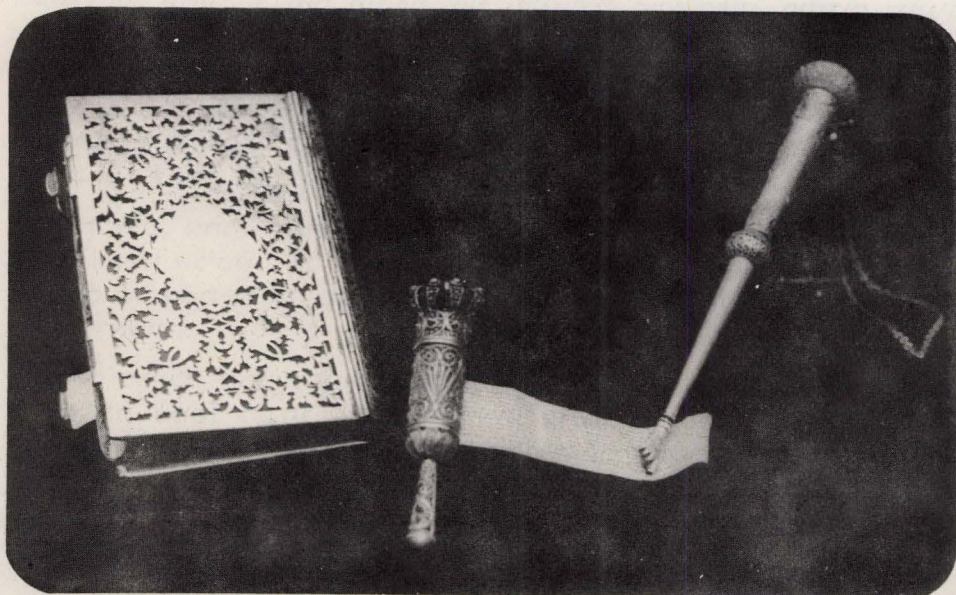
ממעמקי הלב של הנוער הציוני, הנלחם על זכותו להיות ציוני בתוך עמו, בתוך הקהילה התורנית והחילונית על כל זרמיה. ויכוח ענייני בין הדור הצעיר ובין הממסד של בעלי הבתים, חסידים אדוקים וסתם יהודים, זאת אורח אחר הצהרים של יום שבת או של יום חול (יום ראשון בדרך כלל) בבית-המדרש. זאת אפיזודה נוספת של ההווי — הווי בית-המדרש של ימי החלוצים. ימים, בהם נלחמו על עליה חפשית, מתוך העם, מתוך השכבות שהיוו גורם מעכב ואבן נגף במאמץ הציוני.

מאספות ומנאומים דתיים-פוליטיים, דרך אספות בחירות ממלכתיות-קהילתיות ועד לבדחנים וסתם שיחות חולין, הנני מגיע לספור על אספת לילה מוזרה במקצת. חלל בית הכנסת האפלולי מואר במספר נרות בודדים. קבוצת בחורים צעירים, לפני גיל הגיוס, התקבצה בפניה ומנהלת שיחה בלחש. יושבים הבחורים ומשוחחים על דא ועל הא. ויכוח סתם ושיחת רכילות מתחלפים בהשקפות פוליטיות מתובלות בבדיחות. ענייני אהבה של פלוני עם אלמונית וחוזר חלילה. השיחה נפסקת, ודמות נוספת מצטרפת ליושבים. זוג בחורים אחר קם ועוזב את בית הכנסת בכדי לחזור אליו בעוד זמן מה. מי הם אלה הצעירים, שבסבלנות עיקשת מבלים את שעות הלילה בשיחות ובעינוי שינה? אלה הם „הפלאגערס" המתענים, המתשישים את כוחם ללא אכילה וללא שינה, כדי לרדת למשקל מיני-מום, שאינו מחייב גיוס לצבא האוסטרי או הפולני.

בפינה אחרת של ההיכל ממתיקות שתי דמויות סוד. עובר אורח — פושט יד מקצועי מספר על הרפתקאותיו ועל הישגיו לעמיתו המקצועי. מדי זמן נפגשים אלה ברחבי המדינה, ובית-המדרש ע"ש ר' יודל הוא אחת התחנות הקבועות, בו מתחדשות הפגישות וההכירות, שמסורתם אולי מדורות.

בתקופה האחרונה הונהג, שקבוץ נדבות בעיר אסור היה לכל פושט יד יהודי. דמיעניים ולינה היו מוענקים ע"י הקהילה בגובה אחיד לכל פושט-יד זר, בכדי שלא יסובב בחוצות העיירה, וספסל ע"י התנור שימש תחנת ביניים לכל אלה, שהתעכבו לבירור ולהמתנה ארעית בעיר.

ופה היתה גם פינת החדשות.

ונמה יכולת לשמוע פה? על תנועות ארחי־פרחי בכל רחבי המדינה. על הכסף הרב של פושטי־היד המקצועיים. למי מהם יש בית בעיר זו או אחרת. מיהו בעל בית מכובד בעיירתו הנידחת, בקצה פולין, ורק בעונת הקיץ — קבוץ נדבות הוא לו „מקצוע” מכניס. אילו בעלי־דרשה מתכוננים לבוא בקרוב לעיירה, ומה הארועים, שקרו בבתי־הכנסת בזמן הדרשות. סכסוכי רבנים בחצרות האדמור”ים למיניהם. ספורי גוזמה, ניסים, שרבנים חוללו למאמיניהם, שדוכים מפורסמים בין נכבדים לויבנים. ולא רק מה שנעשה בתחום היהדות החרדית, כי אם גם מחירי המטבע הבינלאומי נהירים היו ליושבי הספסל. גם לויכוחים פוליטיים על רמה נאותה יכולת להקשיב, כי גם בני התבונה וידענים נסחפו לפינת הויכוחים הזאת. במילים ספורות — השולחן שעל יד התנור שימש אמצעי תקשורת מעודכן של הימים ההם.

תחינת האשה

יה זה בקר קיצי בהיר, היכל בית־המדרש כולו שטוף שמש, וכשני מיניי אנשים מפוזרים בכל פינותיו, שקועים בתפילת שחרית מאוחרת. כיתר המתפללים עמדתו לא הרחק מארון הקודש, ובשלוה של עלם ללא דאגות התעמקתי בקדושת התפילה. ולפתע, בלי להרגיש איך ומאין, התפרצה אשה עטופת שחורין בידיים מורמות מעלה מעלה, פרסה מעליה צעיפה השחור והשקוף, וכאילו רחפה באויר והשתרעה מול ארון הקודש.

רוח רפאים, או חלום אני חולם? אשה בשחורים בהיכל הגברים ובזמן תפילה — דבר זה לא יתכן. ובכל זאת, אין עיני מטעות אותי. רק שניות של הרהור היו מאחורי, והדמות מסירה את פרוכת הארון ופותחת דלתותיו לרווחה. מושיטה ידיה כלפי פנים, ברכיה נשמטות לרצפה וצעקת אימים פורצת מגרונה: „שמע ישראל...” אלי, אלי, עזרני, במה חטאתי לפניך — אל תקח את בני ממני, כי הוא כה צעיר”. ושוב: „שמע ישראל...” מעורב בצריחה, בכי וזעקת כאב, המהד־הדת בין כתלי ההיכל.

זאת אפיזודה של שניות בלבד, כי אחרי הזעקה הראשונה ואחרי שהקהל ההמום והנדהם עמד על הנעשה, מהרו שני גברים אל הארון. הרימו את האשה ונעלו במהירות את הארון. לא קל היה להזיז את אלמנת השוחט — אבא, מלפני ארון הקודש. דברי שדולים ובקשות שוטחו לפניה, שתעזוב את המקום. המכובדים מבין הנוכחים התערבו, והאשה בשלה — משטחת תחינה תוך כאב וצער.

דקות רבות עברו עד שקהל המתפללים הצליח להניע את האשה הכואבת לעזוב את ההיכל. הרושם שהשאירה אפיזודה זאת על קהל המתפללים המצומצם והד המקרה נזכרו ימים רבים בין תושבי העיר.

תמונה זאת של שבירת מוסכמות בחיי אס־יהודיה, אשת שוחט יראת שמייים, היא סמל של אמונה ללא גבול בכח עליון, שביטוי, מעוזו והגישה אליו היו ארון הקודש הפתוח. וכל זאת בבית־המדרש ע”ש רבי יודל, ששימש את מאמיניו למטרות שונות בחיי החברה והרוח של העיירה.

ערב יום-הכפורים

מִים נוֹרָאִים — בִּיטוּי שֶׁבְּכָל יְמוֹת הַשָּׁנָה מִבְּטָאִים אוֹתוֹ כְּמוֹשָׁג, וְעוֹבְרִים בְּשֹׁטֵף הַדִּיבּוֹר לִסְדֵּר הַיּוֹם. יְמֵים נוֹרָאִים, שְׁמִזְכִּירִים אֲנָשִׁי הָעִירָה בְּחֹדֶשׁ אֱלֹל, לֹא בִיטוּי וְלֹא מוֹשָׁג הֵם. בִּימֵי אֱלֹל הוֹפְכִים הַיָּמִים הַנוֹרָאִים לְסִמֵּל, לְאוֹת, לְמִילַת קוֹדֶשׁ, שֶׁחֹרְדָּה אֶל־אֲנוּשִׁית אוֹחֶזֶת בְּכַּהֲזִכְרָם. יְמֵי כוֹנְנוֹת, יְמֵי טְלִיחוֹת וְתִשׁוּבָה, יְמֵים בָּהֶם הֵנָּה מִצְפָּה, מִתְפַּלֵּל וְחֹרֵד מִדֵּי שָׁנָה בְּשָׁנָה מִיּוֹם הַדִּין, הַיּוֹם הַקָּדוֹשׁ וְהַנִּשְׁגָּב. מִחֲשָׁבוֹת עַל יוֹם קָדוֹשׁ זֶה אֵינָן מִרְפוֹת מִמֶּךָּ בְּכָל תְּקוּפַת הַכוֹנְנוֹת לְקִרְאָת הַתְּפִלּוֹת הַמְכַרְיָעוֹת בְּיוֹם הַכְּפוּרִים וְעַד כִּמָּה שֶׁסִּמּוֹךְ הַיּוֹם הַגָּדוֹל, תַּחֲנוּנִיךְ, תְּפִלּוֹתֶיךָ וְהַסְלִיחוֹת הוֹלְכִים וְגוֹבְרִים. תְּפִלּוֹת, סְלִיחוֹת, כְּפֻרוֹת, טְבִילָה, יֵצֵר הוֹיָדוּי וְהַתְּשׁוּבָה, נִקְיוֹן הַגּוֹף וְהַנִּשְׁמָה, כָּל אֱלֹהֵי הֵם הַכֹּנֵה לְקִרְאָת הַיּוֹם הַזֶּה.

וְעֶרֶב יוֹם כְּפוּרִים כֵּזֶה, אֶחָד מֵיְמֵי מָאוֹת בַּמֶּשֶׁךְ הַדּוֹרוֹת, מִצְטִיֵּיר אֲצִלִּי בַּהֲזָכְרֵי בֵּית הַמִּדְרָשׁ.

בֵּית הַמִּדְרָשׁ הָאוֹלָם נָקִי, קִירוֹתָיו בּוֹהָקִים, לּוֹבֵן הַסִּיּוֹד, כָּלִי הַנְּחוּשֶׁת הַנוֹצֵצִים מַחֲזִירִים אֶת קֶרְנֵי הַשֶּׁמֶשׁ, הַחוֹדְרוֹת לְחַלֵּל וּמִרְקִידוֹת כְּתָמֵי זֹהָר כְּכוֹכְבִּים עַל פְּנֵי הָרָקַע הַלָּבָן שֶׁל הַכְּתָלִים. הַשְּׁעָה הִיא שְׁעַת צָהֳרַיִם מְאוּחֶרֶת, וְשַׁעַר הַפִּלּוּשׁ פֶּתוּחַ לְרוּחוֹהָ. שׁוֹלְחַן אֲרוֹךְ כְּאוֹרֵךְ הַפִּלּוּשׁ מְכוּסָה נִיר לָבָן, וְעֵלָיו קוֹפְסָאוֹת, קוֹפּוֹת וְקַעְרוֹת לְמִינֵיהֶן. עַל כָּל קוֹפְסָה כְּתוּבָה, בְּכָל קַעְרָה שֶׁלֹּט. עֲשָׂרוֹת כְּלִי־קִיבּוֹל מְקוּפָּה ר' מֵאִיר בַּעֲלֵה־נֶסֶס, הַקֶּרֶן הַקִּימָה לְיִשְׂרָאֵל וְעַד יֵשִׁיבָה לּוֹבֵלִין וּבֵית מַחֲסֵה לְזִקְנִים שְׁבַעִיר — כּוֹלָם מְסוּדָרִים בְּשׁוּרָה וּמַחֲכִים לְתוֹרְמֵיהֶם.

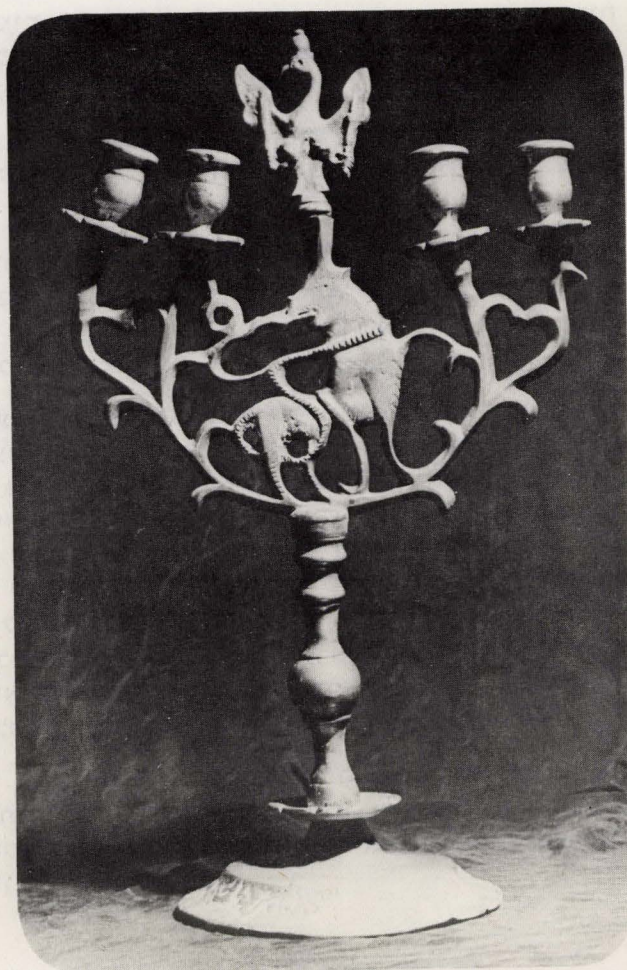
בְּעֵלֵי בָתִּים הוֹלְכִים „לְקַעְרָה“. מִנְהַג הוּא לְתֵרוֹם לְצַדָּקָה, לְפָרוֹעַ חוֹבוֹת בְּשַׁעַת בֵּין הָעֶרְבִיִּים, בֵּין מִנְחָה לְכֹל־נֹדֶרִי. בָּזֶרֶם אִיטִּי, הַחֵל מִשְׁעוֹת אַחֲרֵה־צָהֳרַיִם, הוֹלְכִים וְעוֹבְרִים מִתְּפִלָּה בֵּית־הַמִּדְרָשׁ לְאוֹרֵךְ הַשׁוֹלְחָן, אִישׁ אִישׁ וְתוֹרְמָתוֹ. מַעוֹת הַמִּתְכַּת מְקִישׁוֹת בֶּפֶח וּמַחֲזִירוֹת בְּצִלָּל אֶת תּוֹזֹת הַמוֹסֵד. בְּרָאשׁ הַשׁוֹלְחָן יוֹשֵׁב גְּבֵאֵי וְגוֹבֵה אֶת חוֹבוֹת הַשָּׁנָה מְכָל אֶחָד וְאֶחָד. רִשְׁיָמָה אֲרוּכָה שֶׁל חוֹבוֹת, נֹדְרִים, הַתְּחִיבוּיּוֹת וְתוֹרְמוֹת הוֹלְכָה וּמִצְטַמֶּקֶת. שְׁעַת פְּרַעוֹן חוֹבוֹת. הִיא שְׁעָה זֹאת, וְהַלֵּב הַיְּהוּדִי פֶתוּחַ לְצַדָּקָה, כִּי הַזְּמַן דּוֹחֵק, כִּי בְּעוֹד שְׁעוֹת סְפוּרוֹת יִהְיֶה מְאוּחֶר. וְכֵן, לֹא מִלִּים רַבּוֹת, לֹא בְקִשּׁוֹת מִיּוֹחֶדוֹת, מִתְּמַלְאוֹת הַקּוֹפְסָאוֹת בְּכֶסֶף הַנִּדְבָּנִים.

וּבַעֲבֹרֵךְ אֶת הַפִּלּוּשׁ לְתוֹךְ חֵלֶל הַהֵיכָל — הִדְרַת קוֹדֶשׁ אוֹחֶזֶת בְּךָ. לֹא בֵּית מִדְרָשׁ שֶׁל חוֹל, שֶׁל כָּל יְמוֹת הַשָּׁנָה, לְפָנֶיךָ. לֹא אוֹתָם הַקִּירוֹת, לֹא אוֹתָם הַכְּתָלִים, לֹא דְמוּיוֹת שֶׁל יְמֵי חוֹל סוֹבְבוֹ בְּפָנִים. אֱלֹהֵי הֵם אֲנָשִׁים אַחֲרִים, יְהוּדִים שֶׁל עֶרֶב יוֹם הַכְּפוּרִים, אַחֲרִים הֵם מִדְּמוּתָם הַמְּקוּבָּלָה. כָּל דְּמוּת וְדְמוּת, כָּל צִלְלִית מוֹכֶרֶת לְךָ מְכָל יְמוֹת הַשָּׁנָה — שׁוֹנָה הִיא בְּעֶרֶב חָג זֶה. הִיא מוֹכֶרֶת לְךָ, אֲבֵל שׁוֹנָה. שׁוֹנָה בְּמִרְאִיתָהּ, בְּהַתְּנַהּגוּתָהּ, בְּנִקְיוֹנָהּ וּבְהִידּוּרָהּ שֶׁלִּפְנֵי הַתְּפִלָּה הַגָּדוֹלָה.

וְהָרִי תְּמוּנָה, אֶחָת מֵיְמֵי מַעֲטוֹת, שֶׁנִּשְׁאָרָה אוֹלִי בְּסִימָטָה נִידַחַת שֶׁל מֵאָה שְׁעָרִים אוֹ בּוֹיִלְאִי־מִסְבּוֹרֵג הַחֲסִידִית. דְּמוּתוֹ הַכְּפוּפָה שֶׁל ר' מִיכָאֵל רַדְלִיךְ, זֶקֶן מוֹפְלָג, אִישׁ יָרָא שְׁמִיִּים, שֶׁכָּל יֶלֶד וְגִבֵּר חָלַק לוֹ כְּבוֹד לֹא סִיג, הַתְּרוּמָמָה בְּאִיטִּיוֹת מִמוֹשְׁבָה שְׁבַמְזָרָה, גְּבַעְדִּים שְׁקוּלִים קֶרְבָּה אֶל הַבֵּימָה. לֹא רַב הוּא כּוּחוֹ שֶׁל אִישׁ הַבֵּינָה, כִּי כִבְדוֹ הַשָּׁנִים עָלָיו, אֲבֵל בְּקֶרְבּוֹ אֶל מִדְּרוֹגוֹת הַבֵּימָה נְעוּרוֹ בּוֹ כּוּחוֹת נְעוּרִים. בְּצַעַד זָרִיז עָלָה עַל הַבֵּימָה וּבְרִמְזָה יָדוֹ קָרָא אֶת ר' גְּדַלְיָה, הַשֶּׁמֶשׁ. לֹא מִלִּים פֶּרֶס ר' גְּדַלְיָה שְׁטִיחַ קָטָן עַל רִצְפַּת הַבֵּימָה בְּתַנּוּעַת כְּפִיפָה אִיטִּית יָרַד ר' מִיכָאֵל

על ברכיו, ואט אט היטה את גופו קדימה, עד שכפות ידיו נגעו בשטיח. דמותו הזקופה של הזקן הצנום כרעה על ארבע וגבו הזדקר כלפי מעלה. ביד זריזה שלף ר' גדליה שוט קלוע רצועות רצועות, ובקצב אחיד הורידו על גבו של הזקן. הרם והורד — הרם והורד — השוט היכה על הקיטל הלבן של ר' מיכאל, כל חבטה הולידה הד עמום... מדי פעם, בין חבטה לחבטה, יכולת לשמוע את לחישת ר' מיכאל: „יותר חזק“! „יותר חזק“! ור' גדליה הגביר במקצת את תנופת שוטו בכדי להרפות שוב במכתו הבאה. וכך הצליף השמש ארבעים מלקות על גבו של הזקן.

תם ונשלם מנהג המלקות. קם ר' מיכאל על רגליו ופניו אורו, כי הכנתו האחרונה לכל-נדרי נשלמה, והוא מוכן לעבודת הבורא ביום-הדין. עם ירידתו של ר' מיכאל מהבמה, עברו עוד מספר מועט של זקני העדה מתחת לשוטו של ר' גדליה, ובהתקרב שעת הסעודה המפסקת התרוקן בית המדרש. רק מאות נרות נשמה מלבן ועד צהוב-כהה על כל גווניו, מקופסת פח צנועה ועד נר שעווה קלוע — כולם הרקידו אור זהוב, ובדומית רקודם המתינו לקהל מתפללי כל-נדרי.

בית המדרש הבנוי

דאס געמאורטע בית מדרש

„סמוך לבית הכנסת הגדול עמד בית-ספר, היתה זאת חושה (מבנה-עפר) שהכילה שני חדרים. בחדר אחד דר יהודי מלמד או מורה. השני — דמוי בית כנסת, ז"א היה בו ארון קודש ותנור מלבנים שרופות מצופה אריחי אמאיל ירוקים".

הו התאור המילולי של בית המדרש מתוך מסמכי העדה הקתולית-רומית בבז'יני משנת 1639. מבנה עפר דל זה נבנה מחדש מאבן, ולפי צורתו ואופן בנייתו קיבל את שמו — הלא הוא „בית המדרש הבנוי".

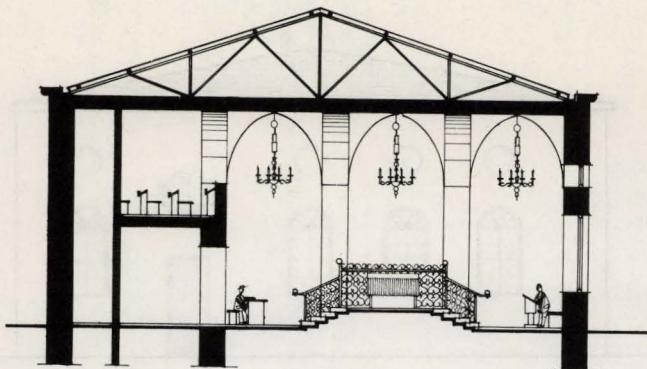

כך הוא גם זכור לי, הנכס הארכיטקטוני המובהק, שריד המאה ה-17, המשלים את השורה הארוכה של בתי הכנסת בעלי ארבעה עמודי תווך, שמולדתם — גליציה.

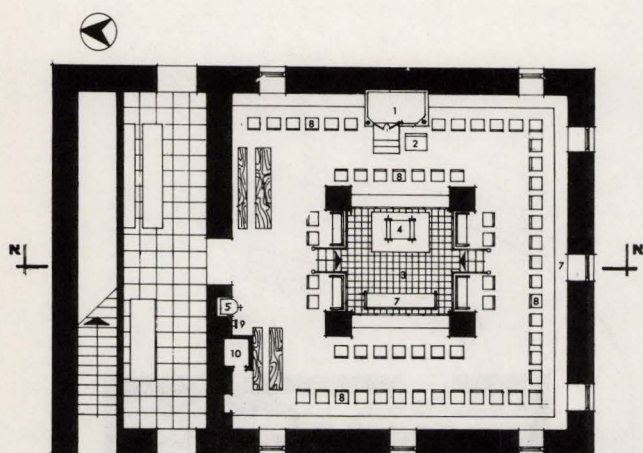
בפינה הדרומית-מזרחית של רחבת בתי הכנסת וכאילו נושק את הפינה הצפון-מזרחית של בית הכנסת הגדול, בהשאירו מעבר צר ודחוק ביניהם, עמד בית המדרש. בנין אבן-חול ברובו, מטויח, שרק כרכובו המעוגל ומשקופי פתחיו גילו את החומר, ממנו נבנה.

המבנה מרובע, בעל תשעה שדות של קמרונות צלב שווים, שהמרכזי ביניהם נשען על ארבעה עמודי תווך כבדים. ארבע קשתות מחברות את העמודים ביניהם, ועוד שמונה נוספות קושרות את הפינות של השדות לקירות החוץ. ארבעת העמודים ביחד עם 12 הקשתות מהווים סטקטורה קונסטרוקטיבית מסיבית, המקנה לחלל הפנימי אופי של כח וחוזק ומעוררת הרגשה של בטחון. דומני, שלא רק האספקט הקונסטרוקטיבי הוא זה, שהניע את הבנאי (כנראה יהודי, כי היו כאלה בעיר) לבחור בסוג זה של פתרון, עם ארבעה עמודי תווך, כי בסביבתנו, הדלה באבן בניה טובה אך עשירה ביערות, הרבה יותר קל והגיוני היה לסוכך מעל לחלל האולם בתקרת מסבך עץ. נראה, שהשיקול האמוציונלי של הקניית בטחון למתפללים היווה גורם לא מבוטל בתכנון בית המדרש.

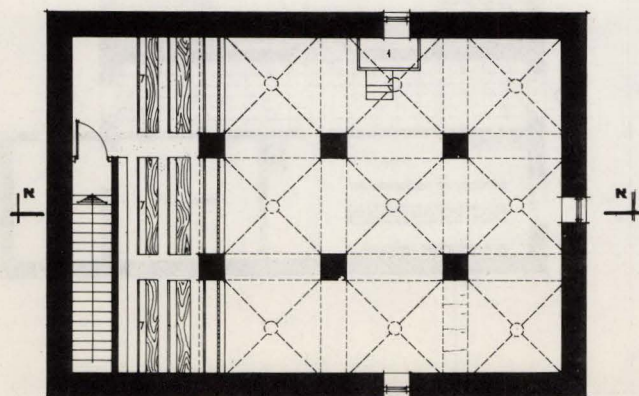
לצידו הצפוני של האולם המרובע צמוד הפלוש, הוא מסדרון כניסה ארוך וצר, ובו שלוש דלתות כניסה. האמצעית, המחברת את הפלוש עם האולם, המערבית המשמשת כניסה ראשית מהרחבה והמזרחית, המובילה לחצר ולבית הכנסת של חסידי סטרטין.

חתך אורך א' - א'

תכנית אולם בית המדרש "הבנוי"

תכנית התקרה ועזרת הנשים

סמוך לכניסה הראשית, מצד הרחבה, מובילה דלת נור- ספת לגרם מדרגות תלול, העולה לעזרת הנשים, החופפת את שטח הפלוש בקומת הקרקע. הצד הדרומי של העזרה פתוח כולו לתוך האולם הראשי, ורק שבכות ברזל בעבודת נפחות כבדה מבדילות ביניהם. נוסף על הקונסטרוקציה הכבדה של קמרונות עם סיום של תקרה שטוחה, מכוסה המבנה בגג פח עם מסבך עץ, כמקובל ברוב מבני העיר. בהסתמך על אופן הבניה עם הקשתות, יש מקום להניח, שגג הפח נוסף רק בזמן האחרון, ובמקורו יכול היה בית המדרש לשמש בית כנסת מבצרי עם מעקה גבוה, כמקובל ביתר בתי הכנסת המבצריים בפולין המזרחית.

בין עמודי התווך מצפון ומדרום הובילו מדרגות אבן אל הבמה, עליה עמד שולחן הקריאה, ואת יתר צידיה הקיפה גדר ברזל — עבודת נפחות אמנותית. ממרכזו של כל שדה בתקרה ירדה על שלשלת ברזל מנורת נחושת רבת קנים. אור רב בקע מנברשות הנחושת רבות הקנים, שמספרן הרב הספיק מעל ומעבר להארת האולם. למרות זאת, עם הכנסת מאור הגז המרכזי בעיר, הותקנה בבית מדרש זה תאורת גז, היחידה בכל בתי הכנסת בעיר.

פנים האולם היה כולו מצופה עץ אלון עד גובה כף-אדם, ומעל לציפוי כיסה סיד לבן את הכתלים. במזרח — ארון הקדש. בניגוד ליתר בתי הכנסת בעיר, המגולפים בעץ, היה הארון כאן בנוי אבן מסותתת עם עמודים בצדדים וכרכוב עם אריות ולוחות הברית, כולם באבן. רק פריטים בודדים של דלתות הארון וקישוטים בצורת פירות, המחוברים לחוטי נחושת, היו עשויים עץ וצבועים בצבעים.

עם צבור המתפללים בבית-מדרש זה נמנו לרוב בעלי- בתים מהמעמד העשיר והבינוני של העיר. למרות כינוי, "בית-מדרש", לא היה מקום תפילה זה פתוח כל ימות השבוע. התפללו בו רק בשבתות ובחגים.

כגבאים, שכהנו בין שתי מלחמות העולם, נמנו, בין היתר, יעקב באוער, מנדל פרידמן, יעקב כץ, יעקב קנר, יעקב שטרן ואייזנר.

הבנין, פרט לריהוטו, נשמר בשלמותו והצליח להשאר על תילו במשך תקופות הכיבוש הסובייטי והנאצי, וב- עזבי את בִּזְיוֹנִי בשנת 1944, שימש מחסן תבואה לשל- טונות ההספקה הסובייטיים.

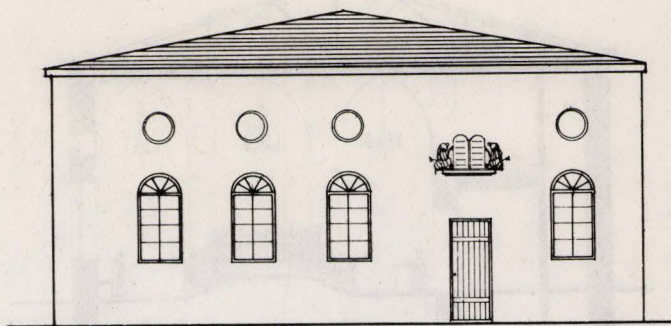
בית המדרש של „החזן“

פינת רח' זיגמונטובסקה ושקולנה, בואכה שני בתי הספר העממיים של בני העיר ושל בנותיה, עמד בית המדרש של „החזן“. לא היה איש בעיירה, שיכנה בית מדרש זה אחרת, למרות שידוע היה, כי זהו בית המדרש בו התפלל, ועל ודרש הרב יוסף שאול נתנזון, יליד העיר ורבה הדגול של העיר לבוב, אחרי שעזב את בז'ני.

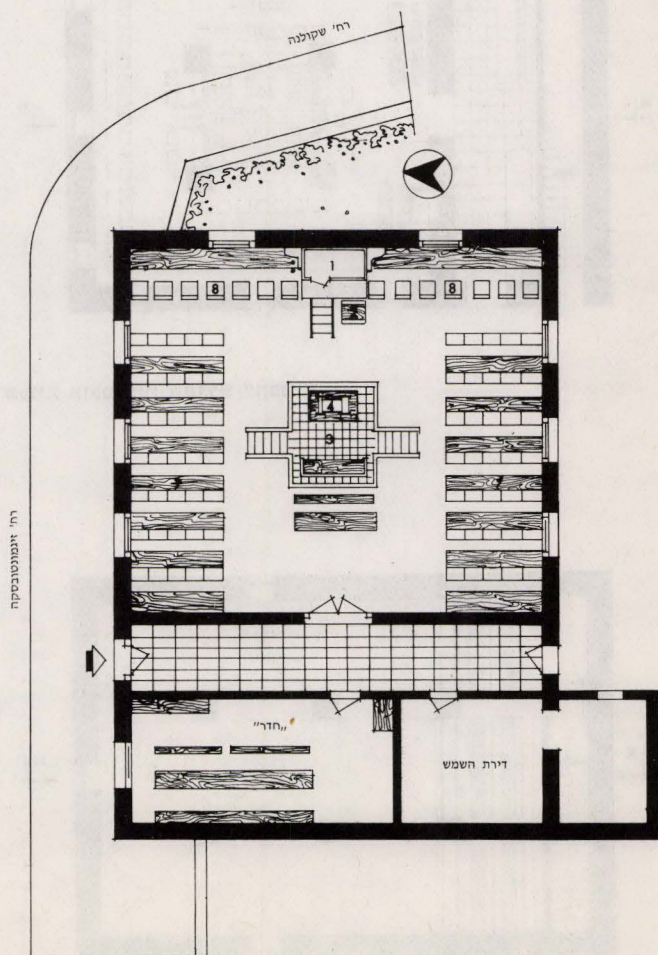
מבנה מלבני ללא תוספות, כלל פרוזדור ארוך וצר, מעין פלוש, ממנו הובילה דלת רחבת ידיים לתוך האולם אל מול הבימה וארון הקדש מאחוריה. מצידו השני של ההיכל שכנו „חדר“ רחב מימדים ודירת השמש. בית המדרש נבנה באמצע המאה ה-19. השתיך לטיפוס הריבועי של בתי כנסת הנפוצים בגליציה. מבנהו היה פונקציונלי וענה על צרכי המתפללים. ההיכל רחב הידיים היה מרווח מאד בהשוואה למספר הספסלים, לבימה ולכל יתר הריהוט, שהיה בו. פנים ההיכל-כולו אמר עושר. ריהוטו חודש בשנות השלושים, וקירותיו צופו בעץ מסביב. הבימה החדשה עם מעקה, כולו מעשה חריטה, התנשאה גבוה מאד, כשבע עד עשר מדרגות מעל רצפת ההיכל, דבר לא מקובל ביתר בתי הכנסת בעיר. אולי במתכוון נעשה הדבר, כי „החזן“, שעל שמו נקרא בית המדרש, רצה להשמיע את זמרתו ממרומים. ארון הקדש מעץ לא היה שונה בהרבה מארון קדש בבית הכנסת הגדול. מפואר במראהו, אבל קטן ממנו במימדיו. המבנה מבחוץ היה כולו מטויח, וראליף אבן צבוע בצבע שמן התנשא מעל שער הכניסה, ושני אריות תומכים את ליחות הברית רמזו למרחוק על יעודו של הבית. חלונות גדולים, שסיומם קשת, וחלון עגול מעליהם בזיגוג צבעוני הדגישו במשנה תוקף את היעוד.

בבית מדרש זה התפללו בחגים ובשבתות בלבד, ולפעמים גם תפילות מנחה-מעריב. למרות זאת היו שערי פתוחים כל היום, וזה הודות ל„חדר“, ששכן בין כתליו. אפשר היה לשמוע במשך כל שעות היום את למוד הדרדקים.

למרות ההפצצות הכבדות, שהתחוללו לא רחוק ממנו, ולאחר כל שנות מלחמת העולם השנייה נשאר בית המדרש על תילו, ובשנת 1944, עם עזבי את העיר, עמד שומם ועזוב.

החזית הדרומית של בית המדרש

תכנית אולם בית המדרש של „החזן“

אלטע סטריטנר קלויז

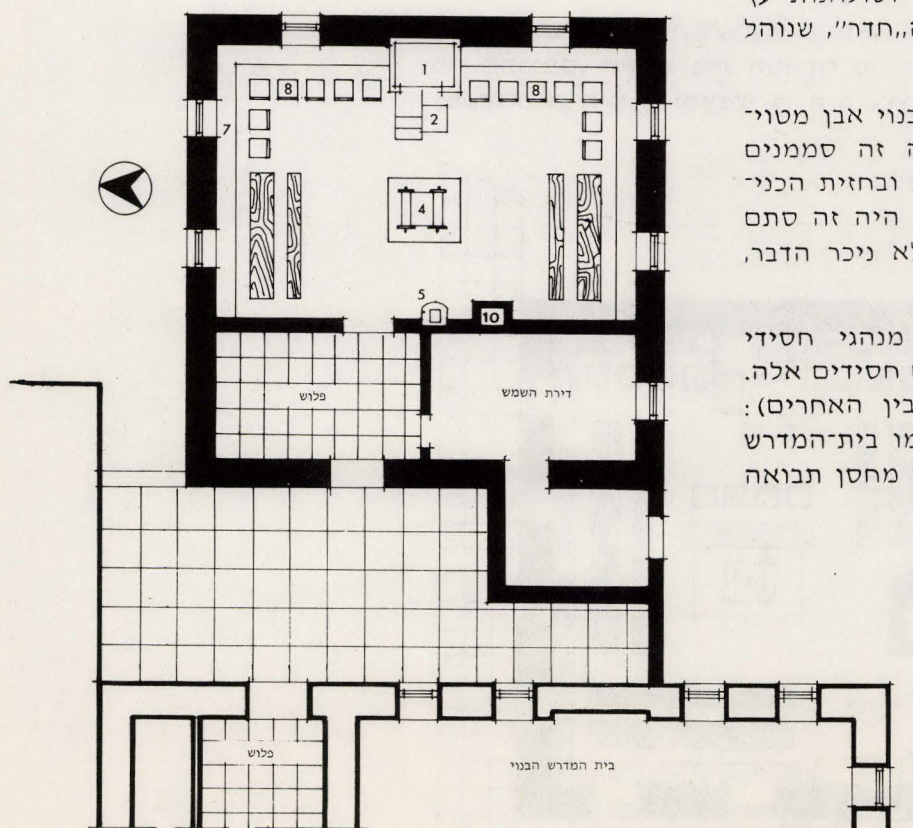
אחר שריפת הסטריטנר-קלויז הישן ברח' בלכרסקה בשנת 1915 עברו אחרי מלחמת העולם הראשונה מתפללי קלויז זה לסטריטנר קלויז, שהיה ממוקם בחצרו של בית המדרש הבנוי ונסמך עליו ממזרח. גם תוספת השם „הישן“ (אלטע) עבר למקום זה.

הכניסה הראשית והיחידה לתוך הקלויז היתה דרך הפלוש של בית המדרש הבנוי, ממנו עברו דרך חצר צרה ובלתי מקומרת לפלוש הקלויז.

כיתר בתי התפילה מסוג זה ברחבי גליציה היה זה חדר תפילה גדול, שהכיל ארון קודש, שולחן קריאה, מספר „שטנדרים“ לצד הכותל המזרחי ושולחנות עץ פשוטים, שבין היתר שמשו את תלמידי ה„חדר“, שנוהל בקלויז זה ע"י ר' שלמה פריזנט.

כמו בית המדרש הבנוי היה גם הקלויז בנוי אבן מטוֹי־חת. מבחינה ארכיטקטונית אין למבנה זה סממנים מיוחדים, אבל בגלל פרטי האבן בחלונות ובחזית הכניסה שבתוך החצר עם משקוף הדלת, לא היה זה סתם חדר מגורים, שהפך למקום תפילה, אלא ניכר הדבר, כי נבנה במיוחד כדי לשמש בית תפילה.

התפילות בקלויז התנהלו על טהרת מנהגי חסידי סטריטין, ורבים מן המתפללים בו נמנו עם חסידים אלה. עם הגבאים האחרונים בקלויז נמנו, (בין האחרים): אלטר לופטר וישיעה טמפל. הקלויז, כמו בית-המדרש הבנוי, נשאר על תילו, ובשנת 1944 שימש מחסן תבואה לשלטונות האספקה הסובייטיים.

תכנית סטריטנר קלויז עם דירת השמש

מנחם בן שמעון כץ

הקלויז של חסידי צ'ורטקובר

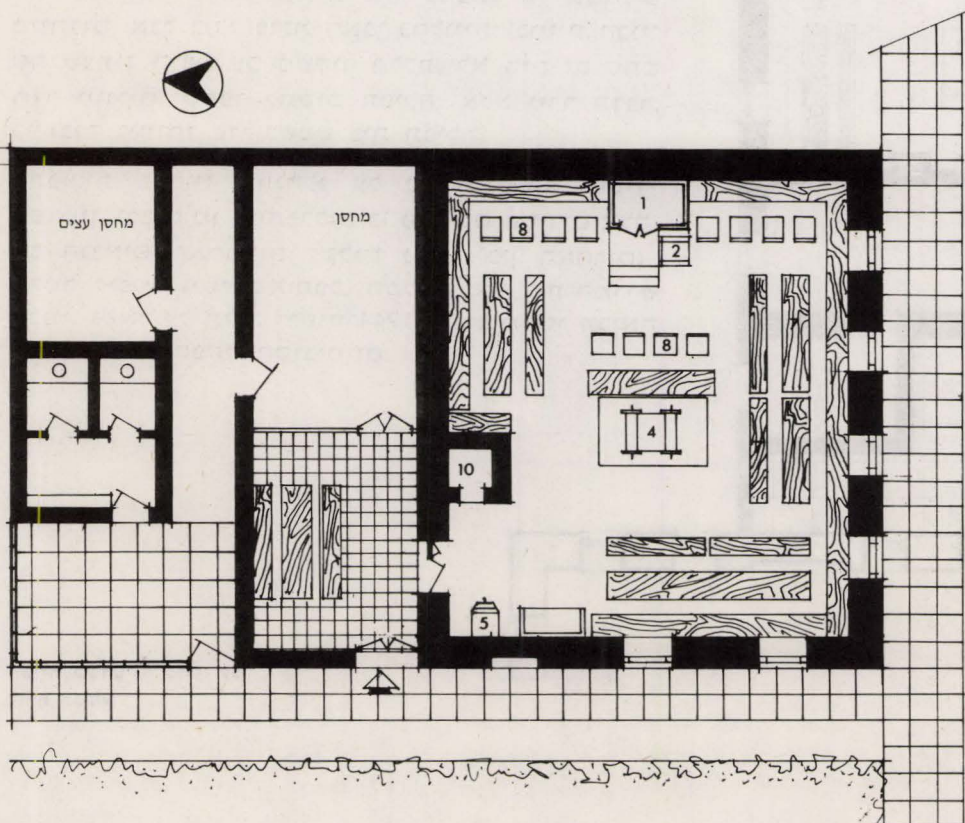
המבנה

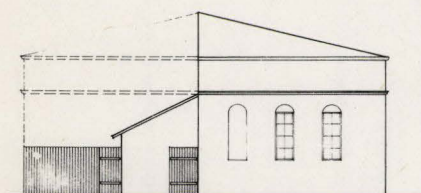
שם „קלויז” רומז מראש על דגם בית התפילה. כנוי זה מגדיר בנין לא גדול בממדיו, הנמנה עם סוג בתי הכנסת הקטנים, שהיו נפוצים ברחבי גליציה.

לפני מלחמת העולם הראשונה היה זה מבנה דו קומתי שהוקם ע"י חסידי הרבי דוד-שלמה פרידמן מיסד שושלת רבני צ'ורטקוב. בקומת הקרקע היה בית התפילה, ובקומה העליונה היתה עזרת נשים. במלחמת העולם הראשונה נשרף הבנין, ועם סיומה בנו חסידי צ'ורטקוב מחדש את קומת הקרקע וקבעו בה את בית התפילה.

היה זה מבנה ריבועי, בערך 9×9 מ"ר, שנכנסו אליו דרך פלוש (פרוזדור), בעל גג פח מתרומם, ששמש בחג הסוכות סוכה. החלל הפנימי של האולם היה מרוהט בפשטות. הרהיט הדומיננטי בו היה ארון הקודש, עשוי עץ מגולף. הארון התנשא

החזית המערבית של הקלויז

עד לתקרה, ופיתוחיו היו פרחים, פירות, גבעולים ועלים, הכל שזור ומחובר יחדיו כרקמה שזורה ואחידה. רקמה מסובכת זו של צומח ממינים שונים עטפה את צידי הארון והגיעה עד לקדקדו, עליו עמדו שני אריות ושני נשרים לצדיהם. בקלויז לא היתה בימה, אלא שלחן מרובע, רב מימדים, מכוסה מפה צבעונית, ששמש מקום לקריאת התורה.

דב קנוהל

הווי

ביתר בתי התפילה בעיר התנהלו התפילות בימות החול, בשבתות וב־חגים לפי המסורת מימים ימימה. אולם בבית תפילה זה היה להן אופי מיוחד. התפילה כאן הצטיינה ברצינותה הרבה ובדבקות המתפללים. יחד עם זאת היתה זאת תפילה שקטה ומרוכזת, ללא תנועות מיותרות וללא הרמת קול. בהעיף מבט בדמויות המתפללים, זקנים ובחורים צעירים, הבחנת ברבים מהם, העומדים על רגליהם, פניהם מופנות אל הקיר, טלי־תותיהם מופשלות על פניהם, וכל ישותם מרוכזת בתפילה. זהו נוטח צורטקוב — התלהבות פנימית כבושה בלב המתפלל.

ניגון התפילה היה מתרונן, עצוב, מלא געגועים ובטחון. לא דמה הקלויז בימי שבת וחג לזה בימי חול. אם כי רבים התפללו בו בימות השבוע, הרי בשבתות ובחגים צר היה הבית מלהכיל את כל מתפלליו. בגלל הדוחק מבפנים התפללו רבים בפלוש, ובימים של מזג אויר נוח גם בחוץ, במגרש רחב ידיים, שהיה צמוד לקלויז.

הקלויז היה מוקד של לימוד תורה בעיר, שלאחר פטירתו של המרש"ם לא היתה בה ישיבה. בתקופה זו, של בין שתי מלחמות עולם, היה זה המקום העיקרי, בו התרכזו בכל שעות היום נערים בגיל התיכון ובחורים מבוגרים ועסקו בלימוד שעות רבות. בערבים הסבו ליד השלזנות הארוכים גם אנשים מבוגרים, אשר בגמר יום עבודתם, הקדישו זמנם ללימוד תורה.

בין הלומדים היו מספר בחורים ואברכים, שהתמידו בלימודים כל שעות היום. אולם ברצוני להעלות כאן דמות מיוחדת של „מתמיד". יום בהיר או גשום, חורף או קיץ, שער הקלויז פתוח. בהתקרב לבנין הייט, כמעט תמיד, שומע מרחוק את ניגון הלימוד עולה ויורד. הקול היה מנהדה בין כתלי האולם, מפסיק לרגע וחוזר חלילה. בהכנסך לאולם, היה בוקע מאחת הפינות קולו של האברך זלמן שכטר ז"ל, תלמיד חכם צעיר, שהוסמך להוראה ע"י רבנים חשובים, אשר כל ימיו וליליו־תיו היו קודש ללימוד. דמות צנומה, שפופה על הגמרא, מתנדנדת בקצב אחיד. בהכנס אדם לאולם, היה מרים ראשו מעל הגמרא, מסתכל בנכנס וחוזר ללימודיו. צד נוסף היה להווי בית התפילה. היו אלה מסיבות החסידים בשבתות, בימי פגרה ושמחה ובימי הזכרון לפטירתם של צדיקים. בכל הזדמנות מעין זו, ובעיקר במסי־

בת הקידוש שלאחר תפילת השבת ובמסיבת הסעודה השלישית, היו מסובים מסביב לשלחן הארוך עשרות חסידים, מיטיבים ליבם על כוס נשקה ושרים ניגוני חסידיים בדבקות יתרה. פתאום מושלך הס. אחד מזקני החסידים או מתלמיד החכמים הצעירים היה אומר דברי תורה, הקשורים בפרשת השבוע, במהות החג או בדבריו של הצדיק, שזה לו יום הזכרון. כל המסובים היו מטים אזנם.

במיוחד היו המסובים אוהבים להקשיב לדבריו של ר' שלמה אדלר ז"ל, — שוחט בעיר. תלמיד חכם מובהק, שכל הליכותיו מעידות על ריכוז מחשבה, מתינות ושלמה עזמית. ר' שלמה היה מספר סיפורים על התנהגות צדיקים ומשלב בהם רעיונות חסידיים עמוקים. תמיד מתחיל היה את סיפורו: „דבר זה שמעתי מפי סבי, אשר שמע אותו מפי פולני, אשר שמע אותו מפי אדם, שהיה נוכח בעת המעשה...“ היה מתחיל דיבורו בשקט, מרים לאט את קולו, וברגע הדרמטי שוב מנמיך קולו, וכל הקהל דרוך ומקשיב וקולט את הדברים.

סיים המספר והנה התחיל ר' מנדלי, איש בא בימים, היודע הרבה ניגונים חסידיים, לשיר בדבקות ניגון, והקהל אחריו. מסיבות אלה, מהן קצרות ומהן שנמשכו שעות רבות, היו הסימן המובהק של ההווי בקלויז.

במיוחד היו ידועות בין יהודי העיר ההקפות בליל שמחת תורה והתפילה בליל תשעה באב, שהתנהלו בקלויז של חסידי צ'ורטקוב.

לאחר תפילת החג של ליל שמחת תורה הוכרזה הפסקה. מרבית המתפללים הלכו לביתו של אחד מגבאי בית התפילה למסיבת חג מסורתית. אחרים, האברכים הצעירים והבחורים, התכנסו בבית אחר, גם הם למסיבה, שהיה לה אופי אינטימי יותר. כעבור כשעתיים החלו לשוב לקלויז. בינתיים התמלא האולם נשים ובנות צעירות, חברי תנועות הנוער שבעיר וסתם סקרנים, שבאו לראות את טכס ההקפות. לאחר אמירת תפילת „אתה הראת לדעת“ בניגון חגיגי מיוחד, הוזמנו המתפללים לערוך הקפות כשספרי התורה בידיהם. לאחר כל הקפה יצאו משתתפיה, כשאלו הם מתלווים זקני החסידים, בריקודים ארוכים ונלהבים, כאשר מרבית החסידים שרים בדבקות ובהתלהבות פסוקי תפילה ונגונים, עיניהם עצומות, והם מסתובבים ללא הרף במעגל, עד כלות הכוחות.

המאבק להשפעה ציונית

אדמור"ם לבית צ'ורטקוב, אף על פי שהצטיינו באהבת כלל ישראל, נמנו עם מנהיגי אגודת ישראל. בהתאם לקו זה שמרו רבים מזקני הצבור ומספר אברכים ממתפללי הקלויז על כך, שההשפעה הציונית לא תמצא בטווייה במסגרת בית התפילה, אולם לא כולם השלימו עם כך. חלק מן המתפללים תבע, שבית תפילה זה לא יהיה שונה מבתי תפילה אחרים בעיר, בהם נדבו העולים לתורה בחגים לטובת הקרן הקיימת לישראל, ובהם גם צוינו מאורעות חשובים בבנין א"י או בתנועה הציונית. הפעילים במאבק זה למען העניין הציוני היו מרדכי קנוהל, משה טויבר, אריה נרול, עוזר רוט וא.ד. רוט,

ואתם מרבית הדור הצעיר של המתפללים, שנמנו עם תנועות הנוער הציוניות. מאבק זה, שנמשך עשרות בשנים, היה לעיתים סוער ביותר בתוך כתלי הקלויז, ורק בשנים האחרונות שלפני השואה הגיע לסיומו. הידיעות על החיים הדתיים, ההולכים ונרקמים בשוב היהודי החדש בא"י, ובעיקר העובדה, כי הרבי מצ'ורט-קוב, שנאלץ להמלט מפני הנאצים ממקום מגוריו בווינה, הצליח לעלות לארץ ישראל בעזרת רשיון עליה, שהקציבה לו הסוכנות היהודית, השפיעו את השפעתם, ונתרמו תרומות לטובת ק.ק.ל והתנועה הציונית.

הדמויות הבולטות

בכל חברה, כך גם בין המתפללים בקלויז, בלטו מספר אנשים, אשר במתכוון או שלא במתכוון, בתוקף אישיותם ואורח חייהם, תרמו ל־עצוב פניה של החברה הזאת, ולכן יש להזכירם ולהנציחם בהקשר עם הקלויז.

האדמו"ר ר' ישראל בר פנחס ברנדזין — נכד לבית סטרטין ר' שמואל אבליס נעבעל — מי שהיה מלמד בישיבת המהרש"ם, למדן מובהק, שאורח חייו היה קודש לתורה.

ר' נפתלי גלבר — גבאי במשך שנים רבות, שהרבה מממונו וממרצו הקדיש לבנין הקלויז ולשיפוצו.

ר' יוסף נוימן — תלמיד חכם מנכבדי המתפללים.

ר' דוד הרש הבר — „המתמיד“, שהרבה משנותיו הקדיש ללימוד תורה בין כתלי הקלויז.

ר' ישראל צייג — מראשי המדברים בקלויז, בעל קורא ושליח ציבור.

ר' צבי טויבר — תלמיד חכם, ששקידתו בתורה ובתפילה היו למופת.

ר' אריה נרול — תלמיד חכם מצניע לכת.

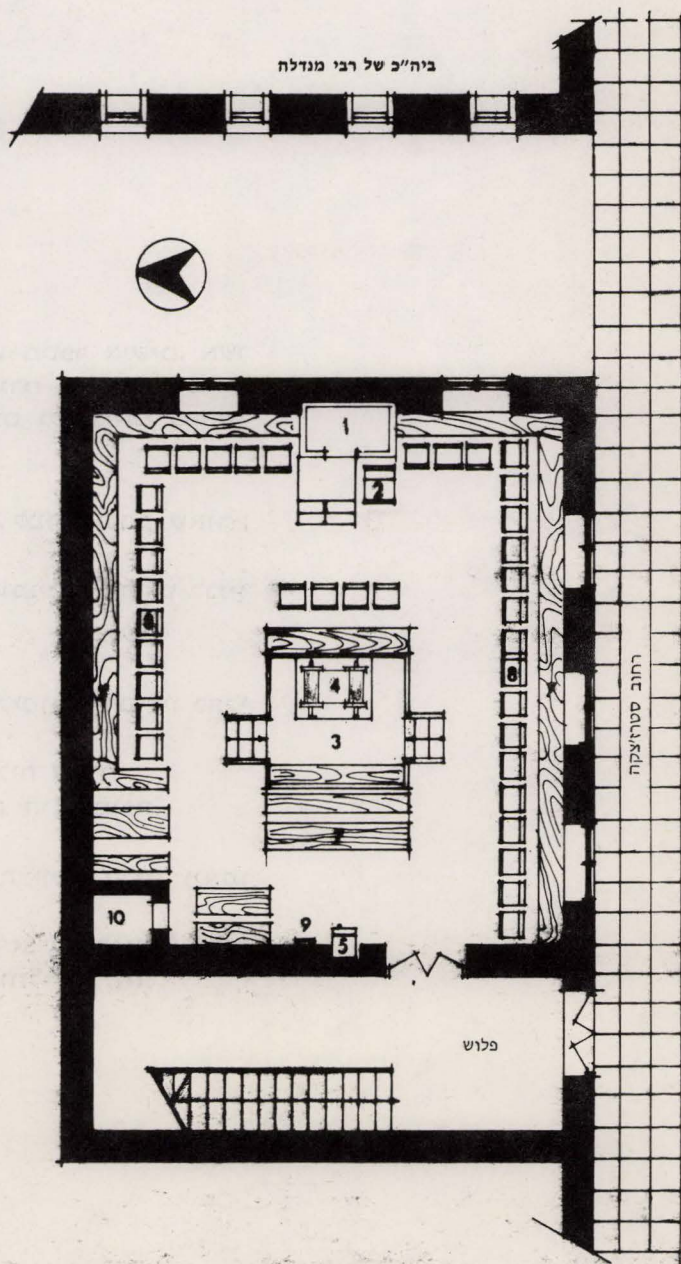
ר' מרדכי קנוהל — עוסק בתורה ומצליף למען העיניין הציוני בקלויז ונאמן „המזרחי“.

ר' יהושע שרייבר — אברך צעיר מתלמידי ר' מאיר שפירא זצ"ל מלובלין, שליח ציבור, שרוב שעות היום הקדיש ללימוד תורה בין כותלי הקלויז.

בית הכנסת — "יד חרוצים"

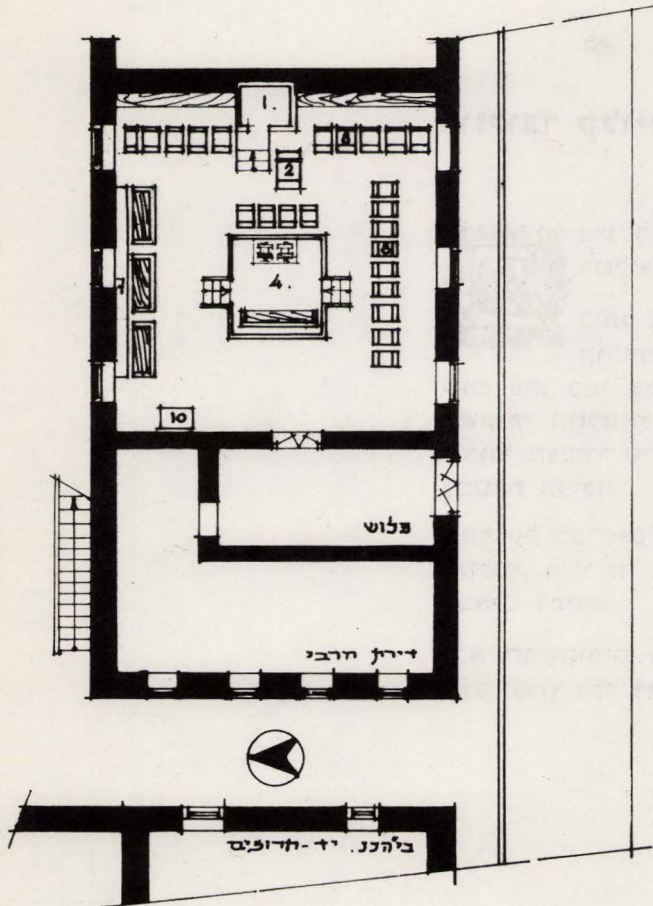

עם ההפצה הנאצית הכבדה במוצאי-שבת של 18 ביולי 1941 נשרף בית כנסת „יד-חרוצים" עם כל יתר מבני הסביבה, ושולדו השרוף התמוטט במרוצת השנים ונמחק מעל פני הקרקע, כפי שנמחקו מתפלליו המסורים.

תכנית אולם בית הכנסת "יד חרוצים"

בית הכנסת של רבי מנדלי

תכנית ביה"כ של רבי מנדלה

בי מנדלי הלפרין היה הרבי של העיר שנים רבות עד פרוץ מלחמת העולם השנייה. בעצם היה הרבי מתגורר בעיר דוקלה, גם שם שימש רב, אבל לבז'ני היה מגיע כפעמיים בשנה, ופה היה לו בית כנסת רחב מימדים. ברח' שטרז'קה עמד הבנין, שנוסף לבית הכנסת כלל גם דירת מגורים, בה היה מתגורר ובה היה מקבל את חסידיו.

תכנית בית הכנסת היא כמעט אידנטית ליתר תכניות בתי התפילה, שנבנו בעיר בשלהי המאה ה-19. השוני בבית כנסת זה הוא העובדה, שנוסף להיכל התפילה כללה קומת הקרקע גם את דירת הרבי, והכניסה לעזרת הנשים היתה דרך מדרגות עץ מאחורי המבנה.

יחד עם בית הכנסת „יד חרובים" נשרף בית תפילה זה מהפצצה נאצית במוצאי-שבת 18 ביולי 1941, ורק מילים אלה יוכלו להעיד על קיומו בעבר.

פוטיקר קלייזל

פי שהזכרתי לעיל, בתוך מבנה בית המדרש ע"ש רבי יודל שכן חדר תפילה נוסף וזעיר, ששמו נתן לו ע"ש ר' מנחם מנדל ב"ר אשר פוטיקר, רב ומו"צ בבז'ני שכהן אחרי כן אב"ד בגליל לבוב. הפרק הנפרד, שאני מקדיש לקלייזל זה, הוא מתוך כוונה מיוחדת להבדילו מיתר בתי תפילה ולשם הדגשה וסגרגציה בין בתי כנסת "העצמאיים", כפי שארשה לעצמי לכנותם.

קלייזל זה הינו מקום תפילה זעיר, שמבנהו משולב בתוך מבנה ראשי אחר, כמוהו היו עוד אחדים בעיר.

נוסף על היותו חדר תפילה, בו התפללו שחרית, מנחה ומעריב, שימש המקום ל"חדר", בו ניהל ר' גצלה האלפרן למודים במשך כל שעות היום.

הגבאי רב פעלים והתומך הפיננסי של הקלייזל היה ר' משה וונדרר, שאחת ממטרות חייו היתה תמיכה במקום תפילה זה וקיומו.

עם הריסתו המכוונת של בית המדרש ע"י הקרייסהאופטמן הנאצי ימח-שמו, נהרס גם הקלייזל, ורק מלים אלה יעידו בעתיד על קיומו.

רוזלובר קלויז

צדו המערבי של בית הכנסת הגדול, בתוך חצר צרה וארוכה, נמצא רוזלובר-קלויז ע"ש חסידי רוזלוב.

כיתר בתי התפילה ברחבי גליציה שימש בית תפילה זה את חסידיו הנלהבים, ששמרו בדבקות על מנהגיהם ועל הקשר עם רבם. יש לציין, שגם פה, כמו בסטרטינר-קלויז שממול לרחבה, הפרטים הארכיטקטוניים של משקופי החלונות ודלת הכניסה הראשית והעבוד המיוחד של האבן גילו את האופי הצבורי של הבניין. מכאן, שמבנה זה, בין יתר מבני הצבור, נבנה במיוחד למטרת תפילה.

נוסף על הפרטים הנ"ל ברצוני להזכיר פה את החלונות הצבעוניים, שקשטו את הקלויז, וע"י זה הקנו לחללו אור מיוחד, רך ונעים, שהשרה אורה מיוחדת על הבאים לתוכו.

ללא המשקופים וללא החלונות היפים, ללא רצפה ומקולף טיח, נשאר הקלויז עזוב ופרוץ לכל דיכפין, בעוזבי את העיירה בשנת 1944.

בית הכנסת — יאיר

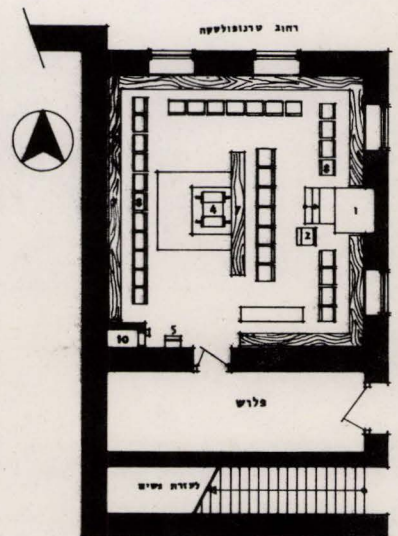
רחוב טרנופולסקה מס' 18, צמוד לבית מגורים גדול, עמד בית כנסת קטן, שקראו לו „דאס יוערס קלויזל". מבנה בודד, בנוי לבנים, מטויח ומכוסה גג רעפים בעל שלשה שפועים, נבנה למטרת בית תפילה בלבד. אמנם השם „קלויז" כבר מעיד על מימדיו הקטנים, אבל בניתוח התכנית רואים במפורש, שתכנית זאת היא העתק כמעט נאמן של בתי כנסת אחרים בעיר, כגון בית המדרש של החזן או צ'ורטקובר קלויז, והמבדיל ביניהם הם מימדיו הקטנים בלבד.

המאפיין את הקלויז הוא נקיונו הבלתי שגרתי, מספר מנורותיו הרב והסדר המופתי של כל פריטיו. כל זה הודות לגבאי המסור של הקלויז, ר' ברוך גולדמן, שרוב זמנו הפנוי היה מוקדש לקלויז.

בית תפילה זה שימש את מתפלליו שלוש פעמים ביום — שחרית, מנחה ומעריב, ויש לציין, שבשעת כל תפילה היה נפתח מחדש והיה נסגר שוב עם סיומה, דבר המעיד על סדר ועל יד מכוונת.

פרוץ ושדוד מכל ציודו הפנימי והנאה נשאר בשנת 1944 רק השלד הערום של בית תפילה זה כזכר עגום לעברו המפואר.

תכנית ביה"כ יאיר

מקומות תפילה אחרים בעיר

אה קטן ונקי היה הקלייזל של החייטים שארגנו אותו בעלי מקצוע אלה בקצהו של הפלוש הארוך של בית הכנסת הגדול. במיוחד יש לציין את שפע המפות, פרוכות ומני רקמה מקטיפה מעוטרים בחוטי זהב וכסף בהם קושט הקלייזל ובו התפללו החייטים בימי חג ושבת.

חדיו באותו חלל של בניין תלמוד תורה הישן בקצה רח' סטרוז'צקה התפללו סבלי העיר. מניין הסבלים כינו את החדר בו נהגו הם, ביחד עם דיירי הסביבה, להתפלל בשבתות וחגים.

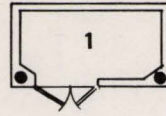
רבה האחרון של העיר ר' שרגא פייבוש הלפרין היה מניין משלו. באחד מחדרי דירתו היה מקיים בשבתות ובחגים תפילה בציבור בה השתתפו בדבקות תומכיו וחסידיו.

ותר מכל מקום אחר בעיר בלטו הצעירים המתפללים במניין של הפועל המזרחי. מחוסר רכוש עצמי נדד מניין זה מידי מספר שנים מדירה שכורה למשניה בהן היו מתפללים באופן קבוע בלילות שבת, שבתות וחגים.

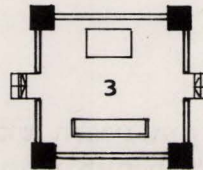
מקרא

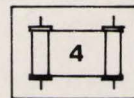
ארון קדש

עמוד תפילה

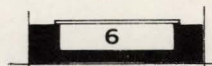
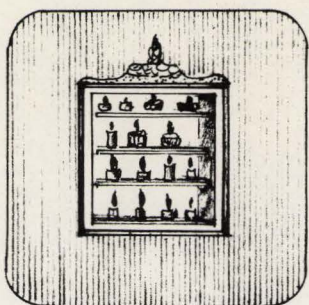
בימה

שולחן - קריאת תורה

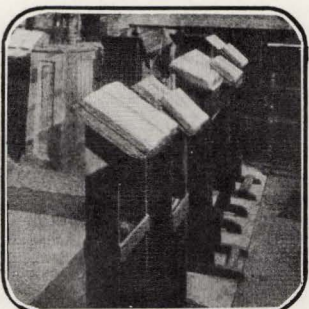
כיוור

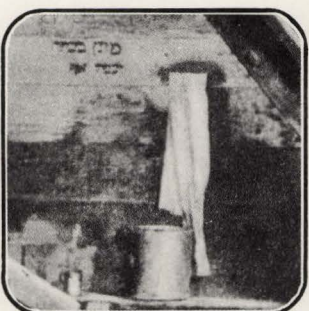
נר - תמיד

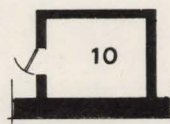
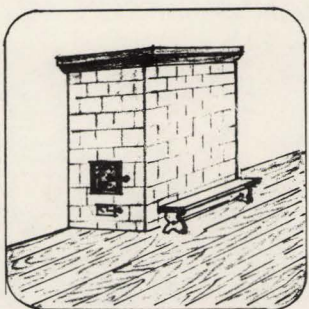
ספסל

עמוד פרטי (שטנדר)

מתקן מגבות

תנור

